

JAGNA RITA SOBEL
Uniwersytet Wrocławski
ORCID [0000-0002-1345-703X](https://orcid.org/0000-0002-1345-703X)

**PIECZĘCIE PROBOSZCZÓW – ZAPOMNIANY DZIAŁ SFRAGISTYKI.
PRZYCZYNEK DO BADAŃ NAD PIECZĘCIAMI KLERU
PARAFIALNEGO NA PRZYKŁADZIE PIĘCIU *SIGILLÓW* ŚLĄSKICH
PLEBANÓW Z POCZĄTKU XIV W.¹**

**SEALS OF THE PARISH PRIESTS – A FORGOTTEN BRANCH OF
SIGILLOGRAPHY. A CONTRIBUTION TO THE RESEARCH ON SEALS OF
PARISH PRIESTS ON AN EXAMPLE OF FIVE *SIGILLA* OF SILESIAN
PARSONS FROM THE BEGINNING OF 14TH CENTURY**

ABSTRACT: The article raises the issue of medieval seals of parish priests, lesser known in Polish historiography. Modest to-date achievements of scholars in this field, research perspectives and postulates, as well as methodological conditions were discussed. Moreover, five Silesian parsons' *sigilla* from the year 1312 were subject to analysis, which demonstrated that they constitute an excellent source of knowledge on mentality and personal features of their users, and even on the relations between them and other people or institutions; such knowledge is not always provided by other available accounts.

KEYWORDS: seals, sigillography, parish priests, Silesia, Middle Ages, iconography

Wstęp

Mija właśnie dekada, od kiedy Zenon Piech podczas I Międzynarodowego Seminarium Sfragistycznego w Kijowie podsumował dorobek polskich badań

¹ W tym miejscu chciałabym złożyć serdeczne podziękowania na ręce dr. hab. Marka L. Wójcika za liczne uwagi i konsultacje, których nie sposób przecenić. Niniejszy artykuł nie powstałby bowiem, gdyby nie Jego życzliwa pomoc oraz naukowa opieka.

sfragistycznych oraz zarysował kierunki ich dalszego rozwoju². Niewątpliwie po latach stagnacji w okresie powojennym weszły one w zupełnie nowy, dynamiczny etap. Wydatnie powiększyło się grono badaczy zajmujących się pieczęciami, co rzutuje na przyrost liczby publikacji, których tematyka coraz częściej obejmuje obszary niewzbudzające do tej pory zainteresowania. Ów renesans widoczny jest także w licznych konferencjach naukowych poświęconych *stricto* sfragistyce, których efektem są obszerne nieraz tomy, stanowiące dziś już fundament dalszych studiów³. Zwrócono również większą uwagę na ikonografię, rzucającą nowe światło na pieczęć jako środek obrazowej komunikacji⁴.

² Zenon Piech, *Współczesne badania sfragistyczne w Polsce. Osiągnięcia i postulaty*, „Sfragističnij Šoričnik”, 1 (2011), s. 187–188.

³ *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zbiór studiów*, red. Piotr Dymmel, Lublin 1998; *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Zenon Piech, Jan Pałkowski, Jan Wroniszewski, Warszawa 2006; *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Zenon Piech, Wojciech Strzyżewski, Warszawa 2009; *Pieczęcie herbowe – herby na pieczęciach*, red. Wojciech Drelicharz, Zenon Piech, Warszawa 2011 (II Krakowskie Kolokwium Heraldyczne); *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Zenon Piech, Warszawa 2015; *Inskrypcje na pieczęciach. Treści, formy, funkcje*, red. Piotr Pokora, Marcin Hlebionek, Tomasz Kałuski, Poznań 2016 (Publikacje Instytutu Historii UAM, 125).

⁴ Zenon Piech, *Czy ikonografia historyczna powinna być nauką pomocniczą historii?*, [w:] *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce. Materiały z sympozjum w Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 21–22 października 1993 roku profesorowi Zbigniewowi Perzanowskiemu przypisane*, red. Mieczysław Rokosz, Kraków 1995, s. 133, przyp. 40; *idem*, *Źródła ikonograficzne w badaniach historyka mediewisty*, [w:] *Pytania o średniowiecze. Potrzeby i perspektywy polskiej mediewistyki*, red. Wojciech Fałkowski, Warszawa 2001, s. 189; *idem*, *Pieczęć jako źródło ikonograficzne: ze studiów nad ikonografią historyczną*, „Sfragističnij Šoričnik”, 5 (2015), s. 21–87; Tomasz Kałuski, *Badania nad wizualnością pieczęci w Europie Zachodniej i w Polsce. Główne kierunki i nowe możliwości interpretacji*, „Sfragističnij Šoričnik”, 3 (2012), s. 262–270; *idem*, *Semiotyka w badaniach sfragistycznych*, [w:] *Znaki i symbole w przestrzeni publicznej od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. Aleksandra Jaworska, Robert Jop, Katarzyna Madejska, Warszawa 2016, s. 11–19. Spośród licznych szczegółowych studiów nad ikonografią pieczęci wymienić można m.in.: Zenon Piech, *Ikonografia pieczęci Piastów*, Kraków 1993; Przemysław Wiszewski, *Średniowieczna śląska pieczęć klasztorna jako środek przekazu informacji (XIII – I połowa XVI w.)*, [w:] *Pieczęć w Polsce*, s. 11–29; Beata Marcisz-Czapła, *Święci w ikonografii nowożytnych pieczęci klasztornych na Śląsku*, [w:] *Człowiek – obraz – tekst. Studia z historii średniowiecznej i nowożytnej*, red. Marek L. Wójcik, Dzierżoniów 2005, s. 89–107; Marek L. Wójcik, *Pieczęć Ottona von Kittlitz. Osobliwy zabytek sfragistyki rycerskiej z końca XIV w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 65 (2010), 1, s. 3–20; *idem*, *Śląskie baktriany. Próba interpretacji symboliki wielbłąda w heraldyce rycerstwa śląskiego na przykładzie czternastowiecznych pieczęci rodzin von Exau i von Grebelwitz*, „Średniowiecze Polskie i Powszechnie”, 3 (7) (2011), s. 66–76; Tomasz Kałuski, *Obraz w służbie mnichów. Średniowieczna pieczęć konwentu z opactwa cysterskiego w Krzeszowie*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 73 (2018), 4, s. 147–161; *idem*, *Od przedstawień figuralnych do heraldycznych. Opaci lubiący i ich pieczęcie od schyłku średniowiecza do sekularyzacji klasztoru w 1810 roku*, „Studia Źródłoznawcze”, 57 (2019), s. 159–210.

Ostatnie lata przyniosły wzrost zainteresowania polskich historyków sfragistyką kościelną, która długo pozostawała poza głównym nurtem badań, skupionych przede wszystkim na pieczęciach królewskich, książęcych, rycerskich (choć w tym przypadku traktując je głównie jako źródło pomocnicze dla heraldyki) i miejskich⁵. Nieopracowane pozostają wciąż jednak śląskie *sigilla* kościelne i wydaje się, że droga do ich wyczerpującej, nowoczesnej monografii jest nadal bardzo długa⁶. Jej opracowanie wymagać będzie bowiem podjęcia systematycznych studiów, prowadzonych przez wielu badaczy, oraz, a może przede wszystkim, poszerzenia podstawy źródłowej poprzez rozpoznanie, inwentaryzację i edycję nieznanych zabytków sfragistycznych. Związana z tym kwerenda będzie musiała legitymować się szerokim zakresem chronologicznym (wychodzącym daleko poza wieki średnie), geograficznym (Śląsk) oraz rzeczowym. W tym ostatnim wypadku oznacza to konieczność włączenia do bazy źródłowej pieczęci tych grup dysponentów, wobec których historycy nie przejawiali dotąd szczególnych inklinacji badawczych.

Omawiając krótko rozwój sfragistyki kościelnej w ostatnim czasie, Piech wskazał na jej najsilniej eksplorowane działy, a mianowicie: pieczęcie biskupie, kapitulne, kanonickie i klasztorne⁷. Zauważył również nowy jej obszar – sfragistykę parafialną⁸, nie wspominał już jednak o zupełnie pomijanym przez polskich

⁵ Marian Haisig, *Osiągnięcia i postulaty w zakresie sfragistyki polskiej*, „Studia Źródłoznawcze”, 4 (1959), s. 155–160; Piech, *Współczesne badania*, s. 181.

⁶ Przemysław Wiszewski, *Badania nad średniowieczną sfragistyką Kościoła śląskiego*, [w:] *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej*, s. 126. Za jedyną próbę syntezy tej tematyki można uznać poświęcony jej rozdział (*Pieczęcie duchowieństwa śląskiego*, s. 304–324) w przedwojennym monumentalnym dziele Mariana Gumowskiego, *Pieczęcie śląskie do końca XIV wieku*, [w:] *Historja Śląska od czasów najdawniejszych do roku 1400*, t. 3, red. Władysław Semkowicz, Kraków 1936 [reprint: Kraków 2013], s. 247–440, który jednak nie omawia jej w pełni z uwagi choćby na szczupłą bazę źródłową.

⁷ Piech, *Współczesne badania*, s. 181.

⁸ *Ibidem*, s. 181 i przyp. 65, gdzie polska literatura przedmiotu sprzed 2011 r. Z prac, które ukazały się w następnych latach, przywołać można m.in.: Tomasz Kałuski, *Inskrypcje na pieczęciach instytucji kościelnych oraz duchowieństwa w archidiecezji świebodzińskiej (XVII–XX w.)*, [w:] *Inskrypcje na pieczęciach*, s. 93–121; Grzegorz Trafalski, *Treści i funkcje napisów w polu pieczęci parafialnych z XVIII–XIX wieku*, „Sfragističnij Šoričnik”, 6 (2016), s. 421–428; Mariusz Szczepanowski, *Współczesne wizerunki napieczętne parafii częstochowskich*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Humanistyczne”, 16 (2017), s. 415–432. Warto dodać, że ten kierunek badań sfragistycznych znalazł zainteresowanie także w Niemczech, zob. np. Andrea Stieldorf, *Siegelkunde*, Hannover 2004 (Hansche Historische Hilfswissenschaften, Bd. 2), s. 74; Enno Bünz, *Die mittelalterliche Pfarrei. Ausgewählte Studien zum 13.–16. Jahrhundert*, Tübingen 2017 (Spätmittelalter, Humanismus, Reformation, 96), s. 334–351, oraz w Czechach, zob. Karel Maráz, *Sfragistika. Studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví*, Brno 2014, s. 104.

badaczy dziale ściśle się z nim wiążącym, jaki tworzą pieczęcie kleru parafialnego. Średniowieczne *sigilla* plebanów i wiceplebanów, zarówno w Polsce, jak i na Śląsku, to bowiem wciąż *terra incognita*.

Niniejszy artykuł stawia sobie za cel przyczynkowe przedstawienie możliwości badawczych stojących przed tą właśnie grupą źródeł. Z racji wspomnianego już słabego jej rozpoznania będzie ona egzemplifikowana na przykładzie pięciu pieczęci plebańskich uwierzytelniających dokument wystawiony 6 V 1312 r. w Otmuchowie⁹. Omawiana tutaj problematyka, będąca zaledwie wprowadzeniem do tematu, jest przedmiotem prowadzonych obecnie przeze mnie badań, które, mam nadzieję, udzielą odpowiedzi na wiele kwestii, których nie zdoła rozwiązać niniejszy tekst.

Stan badań

W polskiej literaturze brakuje osobnych studiów poświęconych sfragistyce proboszczów. Warto więc podsumować wszystko to, co na tym polu zrobiono dotąd w historiografii, tak polskiej, jak i zagranicznej. Przegląd osiągnięć wypadnie rozpocząć od najstarszych, XIX-wiecznych opracowań, wydawanych, co typowe dla tego okresu, w postaci katalogów pieczęci¹⁰. Za pierwszą tego typu publikację, w której uwzględniono zaledwie jedną pieczęć proboszcza, uznać należy katalog autorstwa Alwina Schultza¹¹. Rzecz to o tyle znamienita, że współcześnie Archiwum Państwowe we Wrocławiu przechowuje w swoim zasobie sześć pieczęci proboszczów sprzed 1250 r.¹², a w czasach wspomnianego badacza mogło być ich jeszcze więcej¹³.

⁹ Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej: APWr.), Rep. 88 nr 48 (74a).

¹⁰ Haisig, *Osiągnięcia i postulaty*, s. 153–155; *Sfragistyka*, oprac. Marian Gumowski, Marian Haisig, Sylwiusz Mikucki, Warszawa 1960, s. 23–24, 45–48; Stefan K. Kuczyński, *Początki polskich badań sfragistycznych na tle europejskim*, [w:] *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej*, s. 17; Piech, *Współczesne badania*, s. 162.

¹¹ Alwin Schultz, *Die schlesischen Siegel bis 1250*, Breslau 1871, s. 12, tabl. VI, nr 46, gdzie pieczęć Henryka z Wlenia (+ HEINRICI + DE WLAN). Niemiecki sfragistyk nazwał jej dysponenta wyłącznie kanonikiem, co stawia go – najzupełniej słusznie – w grupie duchowieństwa kapitulnego. Tymczasem Henryk pełnił równocześnie posługę duszpasterską jako kapelan księcia Henryka Brodatego i proboszcz we Wleniu, zob. Mateusz Goliński, *Dzieje zamku Wleń*, [w:] *Wleński mikroregion osadniczy w X–XVIII wieku. Przemiany krajobrazu kulturowego*, red. Jerzy Piekalski, Wrocław 2017, s. 37. Plebańską godność tego duchownego potwierdza uwierzytelniony jego pieczęcią dokument z 1228 r., który mówi o Henryku, *cuius tunc temporis fuit ecclesia in Uvlan* (*Schlesisches Urkundenbuch*, Bd. 1, Hrsg. Heinrich Appelt, Wien–Köln–Graz 1971, nr 287).

¹² Obliczenia własne na podstawie: Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Wrocław–Racibórz 2014.

¹³ Władysław Fabijański, *Pieczęcie w zasobie Archiwum Wrocławskiego*, „Archeion”, 83 (1987), s. 156. Na temat dziejów APWr. zob. Marek L. Wójcik, *Zbiory sfragistyczne Archiwum*

Światłodrukowe reprodukcje następujących pięciu tego typu *sigillów* znalazły się w rudymen tarnej pracy Paula Pfo tenhauera¹⁴. Tak małą liczbę pieczęci plebańskich w obu katalogach tłumaczyć można niepełną wówczas inwentaryzacją zabytków sfragistycznych zgromadzonych we wrocławskim archiwum¹⁵.

Publikacja Pfo tenhauera, j akkolwiek zajmująca ważne miejsce w dorobku śląskiej sfragistyki, jest wyłącznie przeglądem wybranych pieczęci obejmującym ich reprodukcje, opisy wyobrażeń napieczętnych, propozycje odczytów legend oraz krótkie informacje o dysponentach. Autor nie pokusił się już o choćby pobieżną analizę ikonografii zebranych *sigillów*, w tym należących do proboszczów. Rozważania na ich temat przyniosła dopiero XX-wieczna historiografia, chociaż nigdy nie przybrały one formy obszernych rozpraw opartych na zadowalającej podstawie źródłowej. O marginalnym statusie studiów nad pieczęciami plebanów w dorobku zagranicznych i polskich badaczy świadczy miejsce, jakie zajmują one w poszczególnych opracowaniach syntetycznych i podręcznikowych.

Zaledwie kilka zdań poświęcił im w swojej syntezie Wilhelm Ewald¹⁶. Skupił się on wyłącznie na pobieżnym wymienieniu najczęściej spotykanych wyobrażeń napieczętnych oraz dołączył fotografie kilku zabytków¹⁷. Nieco więcej informacji na temat *sigillów* plebańskich podała Andrea Stieldorf we współczesnym niemieckim podręczniku sfragistyki¹⁸. Oprócz wskazania najpowszechniejszych ich typów (*Heiligensiegeltyp*, *Adorantensiegel* oraz *Symbolsiegel*) zwróciła również uwagę na czas pojawienia się najstarszych tego typu zabytków (XIII w.).

Bardziej wnikliwych studiów dostarczają nam badacze czescy. Jarmila Krejčíková i Tomáš Krejčík, autorzy podręcznika czeskiej sfragistyki, wprawdzie nie poświęcili w nim osobnego fragmentu pieczęciom proboszczów, to jednak wspominali o nich, omawiając cechy czeskich *sigillów* kościelnych¹⁹. Podobnie jak historycy niemieccy, zwrócili uwagę na ich ikonografię. Do najbardziej popularnych wyobrażeń napieczętnych zaliczyli typ pieszy, hagiograficzny, czy przedstawienia ukazujące dysponenta jako adoranta klęczącego przed postacią świętego patrona.

Państwowego we Wrocławiu, [w:] *Zbiory pieczęci*, s. 101–102, gdzie również dalsza literatura przedmiotu; Stelmach, *Katalog*, s. 4–10.

¹⁴ Paul Pfo tenhauer, *Die schlesischen Siegel von 1250 bis 1300 beziehentlich 1327*, Breslau 1879, s. 19, tabl. IX, nr 63; tabl. XII, nr 84; tabl. XIII, nr 98, 99, 102.

¹⁵ Wójcik, *Zbiory sfragistyczne*, s. 103.

¹⁶ Wilhelm Ewald, *Siegelkunde*, München–Berlin 1914 [reprint: München–Wien 1972], s. 219.

¹⁷ *Ibidem*, tabl. 39, nr 6, 8, 9, 10.

¹⁸ Stieldorf, *Siegelkunde*, s. 72.

¹⁹ Jarmila Krejčíková, Tomáš Krejčík, *Úvod do české sfragistiky*, Ostrava 1989.

Nieobce tym pieczęciom były także motywy chrystologiczne i maryjne²⁰. Nie zapomnieli przy tym o *sigillach* plebańskich, analizując formy i treści legend otokowych. Wśród wielu typowych inskrypcji, wskazujących na imię, urząd i miejsce sprawowania tegoż przez dysponenta, znajdujemy również wyjątki, nawiązujące do wydarzeń z Ewangelii. I tak na pieczęci Jindřicha z 1267 r. napis w otoku głosi: SURREXIT DOMINVS IESUS CRISTVS. Koresponduje on dodatkowo ze sceną Zmartwychwstania ukazaną w polu pieczęci²¹. Badacze ci wskazali także na udział *sigillów* plebanów w procesie rozpowszechniania wyobrażeń heraldycznych na zabytkach sfragistycznych, który nasila się od XIV w.²²

Przedstawiona przez nich analiza pieczęci proboszczów, choć daleka od pełnego wyczerpania tematu, ukazuje je jako grupę o dość różnorodnej ikonografii. Spostrzeżeń tych Krejčík nie powtórzył już jednak w wydanej dziewięć lat później monografii poświęconej pieczęciom w kulturze średniowiecza²³. Ocenił je w niej jako „zazwyczaj skromne”. Konstatacja ta słusznie wzbudza zdziwienie, jeśli porówna się ją ze stanem badań ukazany w poprzedniej publikacji. Fakt ten dobitnie potwierdza znikomy udział tej grupy pieczęci w zainteresowaniach historyków.

W tendencję tę wpisuje się także najnowszy, sygnalizowany już wcześniej, czeski podręcznik sfragistyki Karela Maráza²⁴. Omawiając ikonografię *sigillów* proboszczów, skupia się on wyłącznie na XVIII-wiecznych zabytkach²⁵, choć – co należy podkreślić – stanowi to *novum* na tle dotychczasowych syntez, koncentrujących się wyłącznie na pieczęciach średniowiecznych²⁶. Badacz ten zwrócił również uwagę na czas recepcji *sigillów* wśród kleru parafialnego. Cezurę tę kładzie na okres pomiędzy panowaniem Przemysła Ottokara I a Przemysła Ottokara II, przy czym za czasów tego drugiego króla pieczęcie już na dobre miały zagościć wśród duchownych²⁷. Kontrowersje może wzbudzać natomiast stwierdzenie, iż *sigilla* czeskiego kleru parafialnego miały kształt wyłącznie okrągły, podczas gdy

²⁰ *Ibidem*, s. 63–66.

²¹ *Ibidem*, s. 67.

²² *Ibidem*.

²³ Tomáš Krejčík, *Pečet' v kultuře středověku*, Ostrava 1998, s. 248.

²⁴ Zob. wyżej, przyp. 8.

²⁵ Maráz, *Sfragistika*, s. 104.

²⁶ Pominiecie ikonografii pieczęci średniowiecznych dziwi tym bardziej, że problematyka ta badaczowi nie jest obca, zob. Karel Maráz, *K pečetím farního kléru v českých zemích v letech 1283–1310*, [w:] *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*, red. Pavel Krafl, Praha 2008, s. 623–629.

²⁷ *Idem*, *Sfragistika*, s. 97.

przedstawiciele wyższego duchowieństwa mieli posługiwać się od czasów IV soboru laterańskiego (1215 r.) pieczęciami ostroowalnymi²⁸. Mandorle należące do plebanów są jednak doskonale znane temu badaczowi, jak świadczą choćby cytowane przezeń *sigilla* Wernera z 1283 r.²⁹ czy Ambrożego z 1294 r.³⁰ Na rozpowszechnienie tego kształtu wśród pieczęci proboszczów wskazywali także Krejčík i Krejčíková³¹.

Kończąc przegląd zagranicznych syntez poświęconych sfragistyce, warto odnotować jeszcze fundamentalną pracę Brigitte Miriam Bedos-Rezak³². Niestety, jak to zwykle bywa w przypadku monografii próbujących ująć szeroki problem, baza źródłowa została ograniczona wyłącznie do najbardziej reprezentatywnych przykładów. Spośród pieczęci kościelnych wspomniana badaczka wybrała pieczęcie biskupie³³. W doborze tym nie należy żadną miarą dopatrywać się usterki. Zważywszy jednak na dużą popularność tej publikacji, ewentualne wskazanie na mało znaną do tej pory grupę źródeł z pewnością sprzyjałoby zainteresowaniu nią licznych badaczy.

Spośród polskich sfragistyków najstarszy i jak dotąd najpełniejszy przegląd pieczęci śląskich proboszczów dał Marian Gumowski³⁴. W rozdziale poświęconym *sigillom* kościelnym wyodrębnił pieczęcie niższego duchowieństwa, w tym plebańskie³⁵. Choć słusznie późniejsza historiografia zarzucała badaczowi przede wszystkim oparcie się na niedostatecznej bazie źródłowej oraz zbyt opisowe potraktowanie analizy zabytków sfragistycznych bez sformułowania syntetyzujących wniosków³⁶, to jednak do dzisiaj stanowi ona jedyne studium na temat średniowiecznych *sigillów* proboszczów z terenu Śląska. Jeśli wspomniano o nich w kolejnych syntezach, to czyniono to w ujęciu całych ziem polskich, a i tak spostrzeżenia te ograniczały się zaledwie do kilku zdań³⁷. Gumowski, analizując ikonografię wyobrażeń napieczętych, oprócz wskazania najpopularniejszych motywów uwzględnił również

²⁸ *Ibidem*, s. 98–99.

²⁹ Maráz, *K pečetím*, s. 625.

³⁰ *Ibidem*, s. 626.

³¹ Krejčíková, Krejčík, *Úvod*, s. 61.

³² Brigitte Miriam Bedos-Rezak, *When ego was imago. Signs of identity in the middle ages*, Leiden–Boston 2011 (*Vizualizing the Middle Ages*, vol. 3).

³³ *Ibidem*, s. 95–101.

³⁴ Gumowski, *Pieczęcie śląskie*, s. 314–317.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Wiszewski, *Badania nad średniowieczną sfragistyką*, s. 127; Marek L. Wójcik, *Średniowieczne pieczęcie rycerstwa śląskiego*, [w:] *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej*, s. 260.

³⁷ *Sfragistyka*, s. 215–216; Marian Gumowski, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, Graz 1966, s. 77.

specyfikę ikonosfery diecezji, a więc dobór symboliki nawiązującej do św. Jana Chrzciciela, patrona wrocławskiej katedry (orzeł, lilia, *Agnus Dei*)³⁸.

Z innych syntez poświęconych śląskiej sfragistyce wymienić należy dziełko Mariana Haisiga³⁹. Niestety, badacz ten, analizując pieczęcie feudałów duchownych na Śląsku, słowem nie wspomniał o *sigillach* proboszczów.

Gumowski był również współautorem pierwszego podręcznika polskiej sfragistyki, w którym omówił pieczęcie niższego duchowieństwa⁴⁰. Pomimo zaliczenia do tej grupy także proboszczów, odwoływał się on głównie do *sigillów* kanoników, raz tylko wzmiankując pieczęć Jarosława, plebana bieckiego. Poczynione przez niego spostrzeżenia na temat typów przedstawień napieczętnych, których różnorodność określił jako „bardzo dużą”, oraz umieszczania herbów w polach pieczęci u schyłku wieków średnich, odnoszą się do wszystkich przedstawicieli niższego duchowieństwa, a więc także do plebanów. Jako pierwszy w polskiej historiografii odnotował on również obowiązek posiadania przez nich własnej pieczęci nałożony przez legata papieskiego Jakuba statutami z roku 1248 oraz arcybiskupa Bodzantę w 1387 r. Wszystkie te wnioski powtórzył Gumowski w wydanym sześć lat później niemieckojęzycznym podręczniku polskiej sfragistyki⁴¹. We wstępie do rozdziału na temat pieczęci kościelnych te należące do biskupów i arcybiskupów uznał za najważniejsze i im też poświęcił najwięcej uwagi⁴². *Sigilla* niższego duchowieństwa omówił natomiast bardzo zwięźle. Fakt ten obrazuje aż nadto wyraźnie całkowity brak postępu w badaniach nad tym działem sfragistyki, choć od pierwszej publikacji Gumowskiego podejmującej tę tematykę (z 1936 r.) mijały właśnie trzy dekady.

Niestety, problematyka pieczęci proboszczów nie znalazła zainteresowania wśród autorów akademickich podręczników nauk pomocniczych historii. Ich bardzo lakoniczną charakterystykę przedstawił Władysław Semkowicz, stwierdzając krótko, iż najczęściej ukazują one dysponenta jako adoranta klęczącego przed patronem kościoła bądź też w czasie sprawowania mszy świętej⁴³. W ogóle zaś nie wymienił ich, omawiając pieczęcie kościelne, Józef Szymański⁴⁴.

³⁸ *Idem*, *Pieczęcie śląskie*, s. 315–316.

³⁹ Marian Haisig, *Śląsk w monetach, medalach i na pieczęciach*, Wrocław 1951, s. 30–31.

⁴⁰ *Sfragistyka*, s. 215–216.

⁴¹ Gumowski, *Handbuch*, s. 77.

⁴² *Ibidem*, s. 70–71.

⁴³ Władysław Semkowicz, *Encyklopedia nauk pomocniczych historii*, Kraków 2011, s. 135, 143.

⁴⁴ Józef Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2012, s. 623.

Pomimo więcej niż skromnego stanu badań nad *sigillami* plebańskimi, jaki jawi się w opracowaniach syntetycznych, w ostatnim czasie powstało kilka poświęconych im studiów szczegółowych. Mają one charakter pojedynczych artykułów bądź też osobnych rozdziałów w większych monografiach. Co znamienne, są to wyłącznie publikacje zagraniczne. Wśród polskich badaczy nikt nie zainteresował się jeszcze tą problematyką.

Grupę tych nielicznych prac otwiera artykuł Enno Bünza i Petra Kubína⁴⁵. Wprawdzie wspólne działania historyków i archiwistów w Republice Czeskiej zaowocowały stworzeniem elektronicznego inwentarza pieczęci, wśród których znalazły się także pieczęcie proboszczów, to jednak nie dało to asumptu do powstania osobnej monografii im poświęconej⁴⁶. Publikacja ta zasługuje zatem na uwagę, tym bardziej że jej autorzy wybrali jako przedmiot badań tłok pieczęci nie ujęty we wspomnianym inwentarzu. Specyfiką pracy z typariuszami, które wszak nieczęsto spotyka się wśród zachowanych źródeł sfragistycznych, jest konieczność datacji tych zabytków (trudniejsza niż w przypadku odcisków pieczęci przywieszonych do datowanych na ogół dokumentów, na podstawie których można określić dokładnie czas ich użytkowania). Podobnie rzecz ma się z ustaleniem tożsamości ich dysponenta, gdyż sama legenda wymienia jedynie jego imię i miejsce, w którym pełnił posługę duszpasterską, co wymaga odwołania się do innych źródeł. Uwarunkowania te nie umknęły uwadze autorów omawianego artykułu, co czyni go wzorem metodologicznym dla dalszych badań tego typu.

Bünz, jeden ze współautorów wspomnianej pracy, problematykę pieczęci kleru parafialnego oraz pieczęci samych plebanii rozwinął w osobnym rozdziale monumentalnej monografii późnośredniowiecznych parafii⁴⁷. Studium to wyróżnia się na tle innych analizą znaczenia, funkcji i recepcji *sigillów* wśród proboszczów, a także praktyki ich używania (*Besiegelungspraxis*).

Przeglądu czeskich pieczęci plebanów z lat 1283–1310 dokonał przywoływany już wcześniej Maráz⁴⁸. Zebrał on łącznie dziesięć zabytków sfragistycznych z tego okresu, opisując ich wyobrażenia napieczątne, podając wymiary oraz (o ile

⁴⁵ Enno Bünz, Petr Kubín, *Sigillum Petri plebani de Glathovia. Ein spätmittelalterliches Pfarrersiegel aus Klattau (Böhmen)*, „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wapenkunde”, 50 (2004), s. 35–45.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 36.

⁴⁷ Bünz, *Die mittelalterliche Pfarrei*, s. 334–351 (rozdział pt. *Spätmittelalterliche Pfarrei- und Pfarrersiegel*).

⁴⁸ Maráz, *K pečetím*, s. 623–629.

było to możliwe) odczyty legend. Pracę tę niewątpliwie wzbogaciłoby dołączenie fotografii, czyniąc z niej swoisty katalog. Podobnie jak jego poprzednicy – autorzy syntez, Maráz wskazał tutaj na typowe motywy ikonograficzne pieczęci interesującej go grupy dysponentów⁴⁹. Zauważył również recepcję wśród nich kształtu ostroowalnego, który od czasów IV soboru laterańskiego stał się symbolem emancypacji Kościoła spod władzy laikatu⁵⁰. Tezy tej nie powtórzył jednak, na co zwrócono już wyżej uwagę, w wydanym kilka lat później podręczniku sfragistyki⁵¹.

Wśród dotychczasowych nielicznych studiów koncentrujących się głównie na typach wyobrażeń eksponowanych na pieczęciach proboszczów szczególne miejsce zajmuje artykuł słowackiego historyka Miroslava Glejtki⁵². Badacz ten, podejmujący problematykę treści legend na węgierskich pieczęciach kościelnych, przyjrzał się również tekstom napisów otokowych na *sigillach* plebanów. Choć są to rozważania oparte wyłącznie na dwóch przykładach, dalekie od wyczerpania tematu, to jednak sam fakt zainteresowania się tą grupą źródeł może wskazywać na dokonujące się powolne zmiany w badaniach nad sfragistyką kościelną, wyrażające się w świadomości badaczy koniecznością objęcia kwerendami także pieczęci kleru parafialnego.

Kończąc prezentację stanu badań nad *sigillami* proboszczów, warto zwrócić jeszcze uwagę na ich miejsce w zaproponowanych w ostatnich dekadach typologiach pieczęci. W polskiej historiografii nie wypracowano dotąd pełnej typologii sfragistyki kościelnej⁵³, stąd też ograniczę się wyłącznie do osiągnięć badaczy zagranicznych. Interesujące nas pieczęcie włączył do swojej klasyfikacji Toni Diederich, który umieścił je razem z *sigillami* archiprezbiterów, kleryków i wikariuszy⁵⁴. Co ciekawe, proboszczów określił aż dwoma bliskoznacznymi wyrazami (*Pfarrer* oraz *Plebane*), nie podając przy tym ich definicji, a tym samym powodów do odrębnego traktowania. Zgodnie z przyjętym w artykule modelem typologii niemiecki sfragistyk przyporządkował tej grupie właściwe jej typy pieczęci, wśród których znalazły się: *Bildnissiegel*, *Erzählsiegel*, *Handlungssiegel*, *Heiligensiegel*, *Initialensiegel*, *Redendes Siegel*, *Schriftsiegel*, *Stadtabbreviatursiegel*, *Symbolsiegel* i *Wappensiegel*.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 624–625.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 625.

⁵¹ Maráz, *Sfragistika*, s. 98–99.

⁵² Miroslav Glejtek, *Texty na stredovekých cirkevných pečatiach uhorskej proveniencie (11.–16. storočie)*, [w:] *Inskrypcje na pieczęciach*, s. 56.

⁵³ Zenon Piech, *Uwagi o typologii i nazewnictwie pieczęci w polskich i zagranicznych badaniach sfragistycznych*, [w:] *Dawne pieczęcie*, s. 35–36.

⁵⁴ Toni Diederich, *Prolegomena zu einer neuen Siegel-Typologie*, „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde”, 29 (1983), s. 266.

Sigilla plebańskie nie pojawiają się natomiast w *Międzynarodowym słowniku sfragistycznym*, choć w przypadku tej publikacji nie powinno to dziwić, bowiem jej autorzy dokonali klasyfikacji pieczęci w oparciu o typy wyobrażeń napieczętych, a nie dysponentów⁵⁵. Podobne kryterium przyjął również Wolfhard Vahl, stąd trudno poszukiwać w jego typologii pieczęci proboszczów⁵⁶. Nie wymienił on ich nawet w dalszej części artykułu, prezentującej propozycję opisu *sigillów* z zastosowaniem piktogramów, mimo iż wyodrębnił w niej grupy poszczególnych dysponentów, w tym kleryków (*Klerikersiegel*)⁵⁷.

Zaprezentowany przegląd literatury ukazuje ogromną lukę w badaniach nad sfragistyką kościelną. Wprawdzie w większości syntez autorzy wzmiankują o pieczęciach kleru parafialnego, ale zajmują one w ich rozważaniach miejsce marginalne. Cieszy więc pojawienie się w ostatnich latach pierwszych studiów poświęconych wyłącznie im, przy czym nie sposób nie zauważyć, że nie są one udziałem polskich badaczy. Niewątpliwie dają one dobre podstawy do dalszych, szeroko zakrojonych, prac nad pieczęciami proboszczów z terenów Niemiec i Czech. *Sigilla* kleru parafialnego z ziem polskich, a w tym śląskich, wciąż oczekują na swojego badacza, choć w przypadku tych drugich pierwsze kroki poczynił już Gumowski. Zaslugują one na kontynuację przez nowe pokolenia sfragistyków.

Perspektywy i postulaty badawcze

Dotychczasowe skromne osiągnięcia w badaniach nad pieczęciami plebanów nie oznaczają wcale braku perspektyw stojących przed tą grupą źródeł. Świadczą wyłącznie o słabym dotąd zainteresowaniu badaczy tym zagadnieniem, a często nawet braku ich świadomości o istnieniu takich deficytów badawczych, co widoczne jest w artykułach przedstawiających postulaty wobec polskiej sfragistyki czy szerzej – nauk pomocniczych historii⁵⁸. Czas zatem wydobyć z zapomnienia ten

⁵⁵ *Vocabulaire international de la sigillographie*, red. Stefania Ricci Noe, Roma 1990, s. 151–163.

⁵⁶ Wolfhard Vahl, *Beschreibung und Auswertung mittelalterlicher Siegel*, „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde”, 42 (1996), s. 489–523.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 512–513.

⁵⁸ Haisig, *Osiągnięcia i postulaty*, s. 164–166, gdzie brak postulatów wobec sfragistyki kościelnej w ogóle; Maria Koczerska, *Nauki pomocnicze historii średniowiecznej w Polsce – stan i perspektywy badawcze*, [w:] *Pytania o średniowiecze*, s. 172; Zenon Piech, *Perspektywy polskich badań sfragistycznych*, [w:] *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej*, s. 56–57, gdzie ogólnie o potrzebie dalszych badań nad pieczęciami instytucji i ludzi Kościoła.

dział i ukazać stojące przed nim możliwości, wykraczające daleko poza samą dyscyplinę. Nakreślę je tutaj w odniesieniu do śląskich pieczęci plebańskich, jednak wiele z nich z pewnością znajdzie zastosowanie w stosunku do podobnych zabytków z całych ziem polskich.

Przede wszystkim należy zabiegać o poszerzenie bazy źródłowej. Dopiero dokładna kwerenda ukaze bowiem w pełnej skali problem, przed którym stajemy. Wprawdzie pieczęcie proboszczów zachowały się w mniejszej liczbie niż pieczęcie innych dysponentów, to jednak stanowią one grupę niemałą⁵⁹. Ich rozpoznanie i inwentaryzacja dałyby nie tylko podstawę do dalszych badań, ale także, wypełniając wspomnianą lukę, pomogłyby uczynić kolejny mały krok w kierunku wyczerpującej monografii śląskiej sfragistyki kościelnej oraz od dawna już postulowanego opracowania *Corpus Sigillorum Poloniae*⁶⁰. Takie poszerzenie podstawy źródłowej pozwoliłoby również na weryfikację dotychczasowych ustaleń dotyczących pieczęci kościelnych, przyczyniając się tym samym do postępu tego działu sfragistyki.

Szczegółowe badania nad tym materiałem pozwoliłyby stworzyć jego własną typologię. Punktem wyjścia mogłaby być klasyfikacja zaproponowana już przez Diedericha⁶¹. Pamiętać jednak należy, że bez uprzednich naukowych refleksji nie da się przenieść obcych typologii na grunt polski, w tym także śląski, gdyż wymagają one każdorazowo dostosowania do miejscowych realiów sfragistycznych⁶².

Wreszcie badania z wykorzystaniem szerokiej podstawy źródłowej umożliwiłyby dokonanie pełnej analizy ikonografii i komunikatów wyobrażeń napieczętych tych zabytków. Spostrzeżenia Gumowskiego oparte zostały, jak już wspomniano, na zbyt małej ich liczbie, wymagają więc weryfikacji i uzupełnień. Konieczna jest także pogłębiona refleksja nad tymi zagadnieniami, nieograniczająca się li tylko do katalogowego zebrania materiału, ale odniesienia ich przedstawięń do ówczesnych realiów religijnych, kulturowych, społecznych, a nawet politycznych. Mówimy więc tutaj o potrzebie włączenia śląskich pieczęci plebańskich w nurt nowoczesnych badań ikonograficznych.

⁵⁹ Tylko w zasobie APWr. znajduje się około 50 odcisków *sigillów* śląskich plebanów i wiceplebanów powstałych przed końcem 1406 r. (obliczenia własne na podstawie: Stelmach, *Katalog, passim*).

⁶⁰ Haisig, *Osiągnięcia i postulaty*, s. 164; Piech, *Perspektywy polskich*, s. 57–58; *idem*, *Współczesne badania*, s. 188.

⁶¹ Diederich, *Prolegomena*, s. 266.

⁶² Piech, *Współczesne badania*, s. 175–176.

Nieodzwonne jest także rozpoznanie miejsca tych *sigillów* w regionalnym, śląskim systemie sfragistycznym, wskazanie ich funkcji i roli w „praktyce pieczętowania” (*Besiegelungspraxis*). Tutaj wzorem mogą być wspomniane już badania Bünza⁶³. Ustalenie natomiast miejsca tych pieczęci w praktyce kancelaryjnej nie miałyby racji bytu, gdyż ich dysponenci podlegali zwykle zwyczajom kancelarii wystawców pieczętowanego dokumentu⁶⁴.

Wychodząc poza ramy samej dyscypliny, postulowane działania poznawcze mogą dostarczyć nowej perspektywy źródłowej do badań kleru parafialnego jako grupy społecznej, m.in. jej miejsca w strukturze społecznej średniowiecznego Śląska, aspiracji politycznych, czy też kultury, pod wpływem której pozostawali jej członkowie. Oznacza to zatem wkroczenie na pole historii społecznej i kulturowej, a nawet prozopografii⁶⁵.

Uwarunkowania metodologiczne

Ze względu na brak doświadczeń badawczych nad pieczęciami proboszczów wśród polskich sfragistyków konieczne jest przedstawienie uwarunkowań metodologicznych dotyczących tej grupy źródeł. Stosowane metody badawcze nie powinny odbiegać od powszechnie przyjętych i prezentowanych zarówno w polskiej, jak i zagranicznej literaturze⁶⁶. Pełnego ich obrazu dostarczyć wszak będzie mogła dopiero praktyka wnikliwych badań podstawowych, jednak już teraz możemy podać kilka aspektów, na które należy zwrócić szczególną uwagę.

Trzeba pamiętać, iż dysponenci omawianych tutaj pieczęci – proboszczowie – pozostawali, podobnie zresztą jak i inni członkowie lokalnych społeczności, pod wpływami kreowanych przez różne ośrodki (osoby i instytucje) przekazów ikonograficznych składających się na otaczającą ich ikonosferę. W dużym uproszczeniu podzielić można ją na trzy poziomy: lokalny, regionalny i ogólny. Elementem ikonosfery lokalnej – w naszym przypadku parafialnej – była ikonografia związana z patronem kościoła, a więc najbliższa dysponentowi. Na ikonosferę regionalną,

⁶³ Bünz, *Die mittelalterliche Pfarrei*, s. 334–351.

⁶⁴ Podobnie jak w przypadku pieczęci rycerskich, zob. Marek L. Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Kraków–Wrocław 2018, s. 35.

⁶⁵ Na prozopograficzne możliwości badań nad inskrypcjami napięczętymi uwagę zwróciła Stieldorf, *Siegelkunde*, s. 98.

⁶⁶ *Sfragistyka*, s. 11–14; Stieldorf, *Siegelkunde*, s. 17–20; Toni Diederich, *Siegelkunde. Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*, Wien–Köln–Weimar 2012, s. 2–3.

której terytorium w realiach kościelnych wyznaczały granice diecezji, składała się głównie ikonografia związana z *patrocinium* katedry (w przypadku Śląska i Wrocławia św. Jana Chrzciciela) oraz osobą biskupa czy wreszcie kulturą samej diecezji. Ze strony świeckiej mogła dopełniać ją ikonografia książęca, rycerska i miejska. Do ikonosfery ogólnej zaliczyć zaś trzeba całokształt przekazów obrazowych składających się na ikonografię całej średniowiecznej chrześcijańskiej Europy, czerpiących z jej tradycji i uniwersalnych kodów kulturowych. Strefy te przenikały się wzajemnie, przy czym poziomy wyższe pozostawały inspiracją dla niższych i dostarczały im tworzywa w postaci wzorców ikonograficznych oraz powszechnie znanej i czytelnej symboliki. Ich nośnikami były nie tylko pieczęcie, ale ogół dostępnych przekazów obrazowych obecnych na monetach, nagrobkach i rzeźbach, w architekturze i malarstwie (we wszelkich jego formach), słowem – wszystkie przedmioty, na których były obecne obrazy komunikujące określone treści. Tylko gruntowne poznanie tych środków przekazu umożliwia pełną rekonstrukcję ikonosfery, w której funkcjonował dysponent pieczęci⁶⁷.

Na poziomie ikonosfery lokalnej (parafialnej) nierzadko zdarzało się więc, że wyobrażenie na *sigillum* plebana nawiązywało do *patrocinium* kościoła, w którym pełnił on posługę duszpasterską. Wyrażało się to zwykle albo przez przedstawienie sylwetki świętego patrona, albo przez wykorzystanie symboliki z nim się kojarzącej, np. przypisanych mu atrybutów. Wobec tych związków sfragistyk nie powinien przechodzić obojętnie. Niezbędna jest zatem znajomość wezwania kościoła, w którym pełnił posługę proboszcz – właściciel *sigillum* poddawanego analizie, a także – jeśli to możliwe – wyobrażenia umieszczonego na obrazie ołtarzowym, ukazującego zwykle patrona świątyni⁶⁸. W przypadku gdy dysponujemy informacją o istnieniu w danej miejscowości w tym samym czasie więcej niż jednego kościoła, należy na podstawie innych źródeł ustalić, którym z nich zarządzał dysponent.

⁶⁷ Piech, *Pieczęć jako źródło*, s. 68–72. Interesującą rekonstrukcję ikonosfery trzech śląskich klasztorów żeńskich przedstawił Przemysław Wiszewski, *Herb mało użyteczny. O słabości tradycji heraldycznej wybranych klasztorów żeńskich na Śląsku (XIII – 1. połowa XIX w.)*, [w:] *Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywy badań*, red. Krzysztof Skupieński, Anzelm Weiss, Warszawa 2004, s. 59–77, gdzie ikonografię pieczęci odniósł do przekazów obrazowych, wśród których funkcjonowały mniszki.

⁶⁸ Obraz ołtarzowy stanowił najważniejszy element ikonosfery danego kościoła. Status ten wynikał ze szczególnej roli ołtarza, będącego miejscem sprawowania Ofiary Eucharystycznej, zob. Patrycja Łobodzińska, *Przestrzeń liturgiczna kościoła św. Elżbiety we Wrocławiu w późnym średniowieczu*, [w:] *Fara w mieście od średniowiecza do współczesności. Społeczność – duchowość – architektura – wystrój. Studia z historii sztuki*, red. Rafał Eysymontt, Dariusz Galewski, Wrocław 2019, s. 121–131.

Czasami atrybuty świętego przedstawionego w polu pieczęci nie dostarczają przesłanek do jego jednoznacznej identyfikacji, bowiem wiele z nich jest typowych dla różnych świętych. W takiej sytuacji powiązanie go ze świętym będącym patronem parafii może prowadzić do rozstrzygających wniosków⁶⁹. Należy więc docenić, tak jak to zrobił Diederich, wartość pieczęci plebańskich jako źródeł do badań nad *patrociniami* kościołów (*Patrozinienforschung*)⁷⁰.

Niekiedy w ikonosferę parafialną wnikał jeszcze jeden kształtujący ją czynnik. Mowa tutaj o licznych klasztorach, które funkcjonowały w pobliżu bądź też na terenie parafii. Fundacja każdego z nich przeszczepiała do lokalnej ikonosfery cały dorobek ikonograficzny danego zakonu, a z czasem dostarczała także własnych motywów, wytworzonych w toku działalności konwentu. Oddziaływanie takiego ośrodka na miejscowego proboszcza było tym silniejsze, w im większych zależnościach pozostawał on od opata. Inaczej wszak wyglądała sytuacja plebana, którego z pobliskim klasztorem łączył jedynie fakt umiejscowienia na obszarze jego parafii, inaczej zaś tego, którego opat – z racji sprawowania zarządu nad parafią – mianował i pozostawał patronem. Pomimo że zakony obejmowały zwykle swoim zasięgiem większą liczbę krajów średniowiecznej Europy, ich wpływ na otaczającą proboszcza ikonosferę zaliczam jednak do poziomu lokalnego, gdyż w praktyce wywierał go miejscowy klasztor, a nie cała instytucja, konkurując nieraz z symboliką odwołującą się do *patrocinium* kościoła parafialnego.

Często jednak proboszcz, konstruując program ikonograficzny własnego *sigillum*, wolał czerpać z ikonografii diecezjalnej (ikonosfera regionalna). Odwoływał się zatem np. do atrybutów i symboliki związanej z patronem katedry czy – ogólniej rzecz ujmując – heraldyki diecezji. Dla plebana, stojącego raczej na niższych szczeblach hierarchii kościelnej, z natury rzeczy był to kierunek oczywisty. Jednak motywy takiego doboru programu ikonograficznego wyobrażenia napieczętnego, wiążące się np. z porzuceniem symboliki parafialnej czy też własnego rodzinnego herbu (o ile takowy posiadał), w każdym przypadku pozostają indywidualne i za każdym razem wymagają osobnej penetracji badawczej. Uwzględnić przy tym należy w szczególności stosunki społeczne i polityczne, w jakich pozostawał dysponent, gdyż tylko osadzenie go, a także reprezentującej jego osobę pieczęci,

⁶⁹ Krejčíková, Krejčík, *Úvod*, s. 65.

⁷⁰ Diederich, *Siegelkunde*, s. 29–31.

w szerokim kontekście historycznym może zapobiec niechcianym nadinterpretacjom, przed którymi przestrzegał Piech⁷¹.

Wiele przekazów obrazowych, pośród których funkcjonował proboszcz, pozostających dlań źródłem motywów, które mógł przejąć jako *imago* własnej pieczęci, wywodziło się z tradycji ówczesnej chrześcijańskiej Europy. Ich symbolika wiązała się najczęściej z poszczególnymi postaciami Trójcy Świętej, osób świętych oraz wydarzeniami biblijnymi. Niekiedy odwoływano się do niej, chcąc w ten sposób na przykład albo okazać związek z miejscową władzą biskupią, której ikonografia czerpała z tych motywów, a być może poprzez proste naśladownictwo podnieść przy okazji własny prestiż, albo eksponować kult danego świętego, przy czym pamiętać należy, że nie patronował on przecież tylko jednej parafii, lecz licznym innym rozrzuconym po całej średniowiecznej Europie, stąd też związana z nim ikonografia wpisywała się w poziom ogólny. Równie dobrze mogła ona jednak funkcjonować także na pieczęciach duchowieństwa zupełnie samodzielnie, komunikując wyłącznie uniwersalne religijne treści pozbawione jakichkolwiek odniesień lokalnych czy regionalnych. Dużą rolę odgrywała tu też niekiedy osobista pobożność proboszcza, darzącego szczególną czcią danego świętego, a przez to eksponującego go na własnej pieczęci.

Proponowany w tym miejscu podział ikonosfery z pewnością będzie wymagał uzupełnień w toku dalszych badań. Jego dokładna rekonstrukcja powinna jednak wychodzić szerzej poza sfragistykę samych proboszczów, gdyż składają się na nią wszystkie przekazy obrazowe regionu. Jest to już zupełnie inny problem, wykraczający poza możliwości jednego badacza. Uwarunkowania te skłoniły mnie zatem do zarysowania podziałów ikonosfery wyłącznie z punktu widzenia proboszcza, gdyż taka perspektywa będzie stanowiła podstawę metodologiczną przedstawianych tutaj problemów badawczych.

Otmuchowski dokument

Archiwum Państwowe we Wrocławiu przechowuje w swoim zasobie wystawiony w Otmuchowie dyplom z datą 6 V 1312 r.⁷² Obejmuje on w istocie dwa

⁷¹ Piech, *Pieczęć jako źródło*, s. 76–77.

⁷² APWr., Rep. 88 nr 48 (74a); *Urkunden des Klosters Kamenz*, Hrsg. Paul Pfothenhauer, Breslau 1881 (*Codex diplomaticus Silesiae*, Bd. 10) (dalej: CDS, Bd. 10), nr 91, s. 66–67; Stelmach, *Katalog*, nr 1151, s. 80.

dokumenty spisane na jednym pergaminie. Wystawcy pierwszego z nich, datowanego tego samego dnia w Nysie, którymi byli Stefan, Rudolf, Henryk oraz Arnold, pełniący odpowiednio funkcję plebanów kościołów parafialnych w Nysie, Głuchołazach, Paczkowie i Lipnikach, widymują dokumenty z 1297 i 1310 r. dotyczące sporu o dziesięcinę z Osiny Małej, który Marcin, proboszcz Osiny Wielkiej, wraz z opatem cystersów kamienieckich przez 15 lat toczyli z Koźmianem, proboszczem Otmuchowa⁷³. Wystawcą drugiego dokumentu był już sam Marcin, który – akceptując treść poprzedniego – zrzekł się dziesięcin z Osiny Małej oraz Wielkiej na rzecz otmuchowskiego *rectoris ecclesiae*⁷⁴.

Podobnych konfliktów nie brakowało na ówczesnym Śląsku i zapewne opisany dyplom nie wzbudziłby większego zainteresowania, gdyby nie pięć uwierzytelniających go pieczęci. W zasobie wrocławskiego archiwum jest to bowiem najstarszy dokument z tak dużą liczbą zachowanych *sigillów* proboszczów⁷⁵. Ich dysponentami byli: Stefan, pleban Nysy, Rudolf, pleban Głuchołaz, Arnold, pleban Lipnik, Jan, pleban Ziębic i Marcin, pleban Osiny. Nie wszystkich jednak odnajdujemy w intytulacji pierwszego dokumentu, która brzmi: *Nos Sthephanus, Rudolfus, Heinricus, Arnoldus, plebani de Nyza, Cyginhals, Paschow, Lindenowe*. Koroboracja zaś tylko ogólnie zapowiada przywieszenie pieczęci wystawców: *presentes duximus nostrorum sigillorum appensione munire*. Podejrzenia budzi wprawdzie obecność pieczęci Jana, pominiętego w formule intytulacyjnej, oraz brak *sigillum* Henryka, którego z kolei intytulacja przywołuje, ale nie jest wykluczone, że – jak sugeruje Johannes Athanasius Kopietz – pleban ziębicki, którego zresztą można utożsamiać z jednym z siedmiu imiennie wymienionych testatorów (*Johannes*), uwierzytelniał dokument swoją pieczęcią w imieniu proboszcza z Paczkowa, który własnego *sigillum* wówczas jeszcze nie posiadał⁷⁶. Zastrzeżeń nie budzą natomiast intytulacja (*Ego eciam predictus Martinus prefate ecclesie de*

⁷³ Imię otmuchowskiego proboszcza, zapisane w dokumencie jako *Cosmian*, podaję w spolszczonej wersji za: *Słownik staropolskich nazw osobowych*, red. Witold Taszycki, t. 3: *Kl – M*, Wrocław [et al.] 1971–1973, s. 126.

⁷⁴ Zob. Ewa Wólkiewicz, *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie. Dzieje – organizacja – skład osobowy (1386–1477)*, Opole 2004, s. 94.

⁷⁵ Na podstawie Stelmach, *Katalog*, nr 1151. Należy dodać, że Autor błędnie zidentyfikował niemiecką nazwę miejscowości (*Cyginhals*), utożsamiając ją z Głubczycami. Te ostatnie nosiły w czasach niemieckich nazwę Leobschütz, zaś ówczesne Ziegenhals to współcześnie polskie Głuchołazy.

⁷⁶ Johannes Athanasius Kopietz, *Beiträge zur ältesten Geschichte des Neisser Landes und der Stadt Ziegenhals*, Tl. 1, Ziegenhals 1898, s. 42. Na temat zjawiska polegającego na używaniu pieczęci cudzej, określanego mianem *caerentia sigilli*, zob. *Sfragistyka*, s. 102–105.

Ossyna plebanus) oraz koroboracja (*In cuius rei testimonium sigillum domini Arnoldi plebani de Lindinow et meum [Marcina z Osiny] duxi presentibus apponendum*) drugiego dokumentu, bowiem oba *sigilla*, zarówno Arnolda, jak i Marcina (wystawcy), wiszą wśród uwierzytelniających go pieczęci.

Elementy formalne pieczęci

Wszystkie pieczęcie zawieszane przy otmuchowskim dokumencie mają ostrowalny kształt, typowy dla *sigillów* kościelnych w tym okresie⁷⁷. Charakteryzują się podobną wielkością. Ich wymiary wahają się od 44 x 31 mm do 39 x 23 mm. Biorąc jednak pod uwagę fakt, iż wykonanie tłoka pieczętnego wiązało się z dużym wydatkiem finansowym, można domniemywać, że w jakimś stopniu rozmiar *sigillum* odzwierciedla zamożność swego dysponenta, przy czym nie stanowi to – rzecz jasna – reguły, gdyż także bogate osoby, nie chcąc się zbytnio wykosztowywać, mogły przecież zamawiać mniejsze typariusze⁷⁸. W tym świetle dość sporą różnicę w wielkości pieczęci należących do Stefana z Nysy i Marcina z Osiny uznać można za przesłankę co do zasobności sakiewek obu proboszczów. Zamożność jest wszak jednym z wyznaczników statusu społecznego, co z kolei miało zwykle przełożenie na porządek przywieszania pieczęci przy dokumencie, które w tym przypadku uszeregowano od największej do najmniejszej. Ze względu na obecność *sigillum* Jana z Ziębic odrzucić należy kolejność podyktowaną porządkiem wymienienia w treści dokumentu wystawców lub świadków⁷⁹. Uwzględniając powyższe uwarunkowania, można zaryzykować tezę, iż pieczęcie przy dyplomie z 6 V 1312 r. zostały przywieszane według kryterium godności ich właścicieli, która z natury rzeczy musiała być znana osobom z ich środowiska, choć dziś z powodu dzielącego nas dystansu czasowego nie w każdym wypadku może być zrozumiała. Przemawia za tym również fakt umieszczenia *sigillum* plebana Lipnik przed pieczęcią Jana, mimo że jego parafia znajdowała się w większej miejscowości (Ziębice).

⁷⁷ *Sfragistyka*, s. 143; Beata Marcisz-Czapła, *Pieczęcie biskupów lubuskich*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 11 (2004), s. 57; Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, s. 614.

⁷⁸ Tego typu wypadki należy mimo wszystko zaliczyć do wyjątków. Wielkość pieczęci świadczyła bowiem o powadze i godności właściciela, które należały do chętnie eksponowanych cech, zob. Haisig, *Śląsk w monetach*, s. 29.

⁷⁹ Pieczęć Jana, zastępująca *sigillum* Henryka, powinna następować po pieczęci Rudolfa, a nie dopiero po pieczęci Arnolda.

Wszystkie pieczęcie uwierzytelniające wystawiony w Otmuchowie dokument przywieszono doń na pergaminowych paskach. Odciski zostały wykonane w naturalnym wosku, bez woskowych miseczek chroniących je przed ewentualnymi mechanicznymi uszkodzeniami. Jak już wyżej sygnalizowano, proboszczowie nie mieli zwykle wpływu na wybór czy to rodzaju masy pieczętniej służącej do stemplowania, czy to sposobu przymocowania pieczęci do dokumentu, gdyż czynności te leżały w gestii personelu kancelarii sporządzającej dokument. O ile twórcy dokumentu nyskiego upatrywać można, aczkolwiek tylko domyślnie, w osobie odnotowanego na jego liście świadków Konrada, kapelana ówczesnego wójta nyskiego (*Conradus capellanus advocati ibidem*), o tyle z braku jakichkolwiek wskazówek, czy to personalnych, czy to wypływających z dyplomatycznej analizy duktu i dyktatu, proveniencji kancelaryjnej dokumentu otmuchowskiego nie sposób określić nawet hipotetycznie.

Legenda pieczęci

Inskrypcje wszystkich pięciu interesujących nas pieczęci, spisane tradycyjnie po łacinie, zostały wykonane majuskułą gotycką, odpowiadającą ówczesnemu etapowi rozwoju pisma epigraficznego⁸⁰. Niestety, na każdym odcisku wosk w incipicie legendy uległ wykruszeniu, co uniemożliwia identyfikację rozpoczynającego ją znaku graficznego. Z uwagi jednak na przynależność tych pieczęci do osób duchownych z dużą dozą pewności można przypuszczać, iż miał on postać krzyżyka. Na trzech pieczęciach – Stefana, Arnolda i Jana – odnajdujemy dodatkowo kropki pełniące funkcję dywizorów oddzielających poszczególne wyrazy otokowego napisu. Twórcy pieczęci zastosowali także abrewiacje w postaci suspensji w przypadku rzeczownika *plebani* (obok pełnego zapisu występuje również w formach PL i PLEBAN) oraz przyimka *de* (trzykrotnie zapisanego jako D), nieznaczając jednak tych skrótów za pomocą znaków specjalnych, np. poziomych kresek. W pełnym brzmieniu podano natomiast imiona proboszczów oraz nazwy miejscowości, w których pełnili oni posługę duszpasterską. Wyjątek stanowią tu Ziębice, czyli ówczesnie Münsterberg, odnotowane w formie kontrakcji jako MYNST'B'RG. Zauważalna jest zatem tendencja do skracania wyrazów typowych, tworzących schemat legend pieczęci proboszczów, przy równoczesnej rezygnacji

⁸⁰ Barbara Trelińska, *Gotyckie pismo epigraficzne w Polsce*, Lublin 1991, s. 17–21; Semkowicz, *Encyklopedia*, s. 137.

z abrewiacji w wypadku nazw własnych, a więc najistotniejszych przy identyfikacji dysponentów.

Wszystkie legendy otokowe zostały zbudowane według podobnego schematu obejmującego następujące elementy składowe: S (skrót słowa *sigillum*), imię w *genetivie*, sprawowana funkcja, partykuła *de* i nazwa miejscowości. Był to najczęściej spotykany układ treści napisów napieczętych na *sigillach* plebanów⁸¹. W czterech przypadkach proboszcz określony został słowem *plebanus*, jedynie na pieczęci Marcina z Osiny zastępuje go termin *presbiter*. Wyjątek ten wzbudza pewne wątpliwości; rodzi się bowiem pytanie, czy taki zapis mógł być odzwierciedleniem ewentualnego odmiennego statusu Marcina. Pod nazwą prezbiterów zwierzchnicy parafii występują w źródłach tylko do końca XII w., natomiast w późniejszych przekazach określano w ten sposób zarówno zarządców parafii, jak i kapłanów pełniących w nich wyłącznie obowiązki duszpasterskie⁸². W uwierzytelnionym przez Marcina dokumencie został on, co prawda, określony jako *ecclesie de Ossyna plebanus*, ale pamiętać należy o szczególnym charakterze pieczęci, reprezentującej właściciela i w pewnym sensie go wyrażającej⁸³. Prawo patronatu nad parafią w Osinie Wielkiej przysługiwało opactwu cystersów w Kamieńcu (Ząbkowickim)⁸⁴. Ograniczało ono w dużym stopniu zakres władzy Marcina nad nią, mimo iż sam nie był cysterszem⁸⁵. Ten właśnie szczególny status znalazł, być może, odzwierciedlenie w legendzie jego pieczęci, przedstawiającej go nie jako w pełni samodzielnego rządcę parafii, ale kapłana sprawującego duszpasterską opiekę nad jej mieszkańcami.

Powszechnie wiadomo, że główną funkcją i jednocześnie komunikatem wyrażanym przez legendę otokową jest zwykle identyfikacja dysponenta pieczęci, jego funkcji i miejsca, w którym ją pełnił. Zastosowany w inskrypcjach omawianych *sigillów* schemat w pełni odpowiadał tym wymogom. Warto jednak zwrócić

⁸¹ Bünz, Kubín, *Sigillum Petri*, s. 37–38; Glejtek, *Texty*, s. 56. Obok wspomnianego modelu funkcjonowały także inne, por. Bünz, *Die mittelalterliche Pfarrei*, s. 342–343.

⁸² Eugeniusz Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004 (Dzieje chrześcijaństwa Polski i Rzeczypospolitej Obojga Narodów, t. 2), s. 57–58.

⁸³ Piech, *Pieczęć jako źródło*, s. 28–29.

⁸⁴ Heinrich Grüger, *Kamenz. Augustiner-Propstei, dann Zisterzienserstift*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau”, 21 (1980), s. 98; Stanisław Kozak, Agata Tarnas-Tomczyk, Marek L. Wójcik, *Kamieniec*, [w:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2: *Katalog męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej*, red. Andrzej Marek Wyrwa, Jerzy Strzelczyk, Krzysztof Kaczmarek, Poznań 1999, s. 117.

⁸⁵ Grüger, *Kamenz*, s. 98.

jeszcze uwagę, iż wskazanie miejsca posługi duszpasterskiej proboszcza w ówczesnych śląskich warunkach nabiera dodatkowego wymiaru. Brak ich rezydencji przy własnych parafiach, przy równoczesnym najmowaniu się do obsługi innych, stanowił poważny problem średniowiecznego Kościoła na Śląsku, rozwiązany dopiero w pierwszej połowie XIV w.⁸⁶ Wobec takich uwarunkowań przekaz źródłowy informujący o miejscu pracy plebana nabiera dodatkowych walorów poznawczych, pozwalających określić jego prawnie ustaloną przynależność parafialną.

Ikonografia pieczęci i ich przekaz

Pieczęć Stefana, plebana z Nisy

Na pierwszej z przywieszonych do otmuchowskiego dyplomu pieczęci, zachowanej w nie najgorszym stanie, odnajdujemy wizerunek sylwetki z wyraźnie zarysowanym nimbem wokół głowy, a więc bez wątpienia świętego. Sprawia on wrażenie, jakby był w ruchu, pielgrzymował; w ręku trzyma laskę, a przez ramię przewiesił torbę. Przed nim w modlitewnej postawie klęczy wpatrujący się weń adorant z uniesioną głową i złożonymi dłońmi, w którym upatrywać należy dysponenta pieczęci, nyskiego proboszcza Stefana. Pozostaje jednak pytanie, kim jest ów święty, do którego kieruje on swoje modlitwy?

Ikonografia sakralna zna wielu świętych przedstawianych z laską lub torbą pielgrzymią. Ten pierwszy atrybut widzimy w dłoniach m.in. św. Aleksego, św. Barnaby czy św. Ekwicjusza⁸⁷, natomiast drugi towarzyszy czasem św. Brunonowi z Kwerfurtu, św. Jakubowi Młodszemu i jego Starszemu imiennikowi⁸⁸. Z pomocą w identyfikacji świętego ukazywanego przez *imago* pieczęci przychodzi *patrocinium* kościoła jego dysponenta. Najstarsza nyska parafia (dziś pełniąca funkcję

⁸⁶ Kazimierz Doła, *Dzieje Kościoła na Śląsku*, cz. 1: *Średniowiecze*, Opole 1996 (Z dziejów kultury chrześcijańskiej na Śląsku, nr 9), s. 77; Marek L. Wójcik, *Dolny Śląsk w latach 1138–1326*, [w:] *Dolny Śląsk. Monografia historyczna*, red. Wojciech Wrzesiński, Wrocław 2006 (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2880), s. 101. Na ten problem w kontekście całych ziem polskich zwrócili uwagę także Izabela Skierska, *Pleban w późnośredniowiecznej Polsce*, [w:] *Kolory i struktury średniowiecza*, red. Wojciech Fałkowski, Warszawa 2004, s. 179–180, oraz Andrzej Radziwiński, *Kościół w Polsce około 1300 r.*, [w:] *idem, Kościół i duchowieństwo w średniowieczu. Polska i państwo zakonu krzyżackiego w Prusach*, Toruń 2012, s. 138–139.

⁸⁷ Józef Marecki, Lucyna Rotter, *Jak czytać wizerunki świętych. Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych*, Kraków 2013, wyd. 2, s. 873.

⁸⁸ *Ibidem*, s. 844.

bazyliki pw. św. Jakuba i św. Agnieszki) nosiła bowiem wezwanie św. Jakuba Starszego⁸⁹. Jemu też właśnie przypisywane są oba wspomniane atrybuty⁹⁰.

Dobór takiego programu ikonograficznego przez dysponenta *sigillum*, proboszcza Stefana, wydaje się dość oczywisty. Zadaniem pieczęci było jednak coś więcej niż tylko uprawomocnienie uwierzytelnionych nią dokumentów, więcej nawet niż identyfikacja jej właściciela, chociaż obie te funkcje są bardzo ważne. *Imago* wyrażało zwykle pewne komunikaty, było semioforem szczególnie istotnych dla posługującej się nim osoby cech i wartości, niosło propagandowe i ideologiczne treści⁹¹. Pieczęć, będąc wszak dość masowym i mobilnym medium, miała szansę znaleźć się w zasięgu wzroku wszystkich oglądających dokument nią uwierzytelniony, stanowiących krąg jej potencjalnych odbiorców⁹². Wykorzystanie wizerunku świętego – patrona kościoła – miało w tym świetle również propagandowy charakter, gdyż *sigillum* promowało jego kult. Oprócz tego takie odwołanie się do ikonosfery poziomu lokalnego wyraża indywidualny związek proboszcza z jego własną parafią.

Na tym jednak nie kończy się jej przekaz. Ważną rolę odgrywa w nim również klęcząca przed św. Jakubem postać adoranta. Nietrudno dostrzec, iż artysta – rzemieślnik projektujący jego wizerunek – pozbawił go osobistych cech fizycznych. Jest to w zasadzie zarys modlącego się człowieka. Nie było wszak celem portretu średniowiecznego mimetyczne naśladowanie rzeczywistości, lecz przekaz pewnych wiadomości o osobie przedstawionej⁹³. Reprezentatywny charakter pieczęci skłania do postrzegania tych informacji jako istotnych dla dysponenta pieczęci, które w sposób szczególny chciał on wyeksponować. Postawę klęczącą oraz modlitewny gest złożonych dłoni odczytywać więc należy jako wyraz osobistej cechy pobożności proboszcza Stefana i oddania się w opiekę świętemu⁹⁴. Jego pomniejszona w stosunku do postaci świętego sylwetka świadczy zaś o głębokiej pokorze

⁸⁹ Hermann Neuling, *Schlesiens ältere Kirchen und kirchliche Stiftungen nach ihren frühesten urkundlichen Erwähnungen. Ein Beitrag zur schlesischen Kirchengeschichte*, Breslau 1884, s. 81–82.

⁹⁰ *Lexikon der christlichen Ikonographie* (dalej: LCI), Bd. 7, Hrsg. Wolfgang Braunfels, Rom–Freiburg–Basel–Wien 1974, s. 25; Marecki, Rotter, *Jak czytać wizerunki świętych*, s. 367.

⁹¹ Piech, *Ikonografia pieczęci Piastów*, s. 11; *idem*, *Pieczęć jako źródło*, s. 46; Wiszewski, *Średniowieczna śląska pieczęć*, s. 11; Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa*, t. 1, s. 15–16.

⁹² Piech, *Pieczęć jako źródło*, s. 40–42.

⁹³ Przemysław Mrozowski, *Przesłanie symboliczne portretu w kulturze Polski średniowiecznej*, [w:] *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, red. Roman Michałowski [et al.], Warszawa 1997, s. 198.

⁹⁴ Dorothea Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, Warszawa 2001, s. 19–20.

i poczuciu własnej małości wobec apostoła. Są to cechy, którymi pleban powinien się odznaczać. W takim wizerunku dostrzegamy zatem wzorowego proboszcza, jakim chciał być najpewniej postrzegany przez odbiorców pieczęci. W przedstawieniu tym uderza także bezpośredniość w relacji adorant – święty adresat modlitwy, pozbawiona graficznych ograniczeń, np. w postaci dodatkowych elementów architektonicznych, które na ogół podnosiły ideowy walor przekazu. Ich brak na pieczęci Stefana mógł silniej wyrażać jego wiarę w „świętych obcowanie”.

Warto zauważyć w tym miejscu, że wyobrażenie adoranta nie stanowiło żadnego *novum* na tle ówczesnej sfragistyki śląskiej czy europejskiej. Taki typ pieczęci, wyróżnianej w historiografii niemieckiej w grupie *sigillów* kościelnych osobno i określanej mianem *Adorantensiegel*, cieszył się sporą popularnością zwłaszcza wśród niższego duchowieństwa⁹⁵. Proboszcz z Nysy wykorzystał zatem motyw, który należałoby zaliczyć do treści typowych, będących czytelnymi semioforami określonych znaczeń, w tym wypadku uniwersalnej dla ludzi średniowiecza cechy pobożności. Dopełnia go wizerunek łatwo dającego się zidentyfikować świętego, będącego z kolei nośnikiem treści swoistych, indywidualnych, bowiem temu konkretnemu patronowi oddaje się pleban w opiekę⁹⁶.

Pieczęć Rudolfa, plebana z Głucholaz

Wyobrażeniem patrona swojego kościoła, którym był św. Wawrzyniec, posłużył się także drugi z sigillatorów otmuchowskiego dokumentu, proboszcz głucholazki Rudolf⁹⁷. *Imago* jego pieczęci przedstawia świętego w chwili męczeństwa

⁹⁵ Gumowski, *Pieczęcie śląskie*, s. 315; *Sfragistyka*, s. 215; Krejčíková, Krejčík, *Úvod*, s. 63; Jan Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie prałatów i kanoników kapitul katedralnych metropolii gnieźnieńskiej*, [w:] *Duchowieństwo kapitulne w Polsce średniowiecznej i wczesnonowożytnej. Studia nad pochodzeniem i funkcjonowaniem elity kościelnej*, red. Andrzej Radziwiński, Toruń 2000 (Opera ad historiam ecclesiam spectantia, Series I: Colloquia 1), s. 190; Stieldorf, *Siegelkunde*, s. 72.

⁹⁶ Piech, *Pieczęć jako źródło*, s. 35–36. W artykule tym badacz zauważył, iż treści typowe często powtarzane są na pieczęciach kolejnych osób piastujących określoną godność świecką lub kościelną, choć dotyczy to głównie monarchów, biskupów i opatów. Wobec takich uwarunkowań warto byłoby przyjrzeć się bliżej ciągłości treści typowych na *sigillach* kolejnych proboszczów konkretnych parafii. Rzadko jednak się zdarza, aby do naszych czasów zachowały się pieczęcie kilku plebanów z jednej parafii, o czym wnoszę z dotychczasowych kwerend. Niewątpliwie utrudnia to przeprowadzenie postulowanych studiów.

⁹⁷ Informacje o *patrocinium* kościoła w Głucholazach zob. Neuling, *Schlesiens ältere Kirchen*, s. 144.

na rozżarzonej ruszce, będącym jego atrybutem⁹⁸. Nad sceną tą góruje sześciopromienna gwiazda, poniżej niej klęczy zaś adorant, którego, podobnie jak na pieczęci Stefana, utożsamiać można z jej dysponentem. W przeciwieństwie do swojego nyskiego odpowiednika, Rudolf nie obcuje jednak ze świętym bezpośrednio, ale jest oddzielony od niego wyraźną linią.

Także i w tym przypadku wyeksponowana została więc osobista pobożność plebana, dodatkowo podkreślona przez nienaturalnie duże dłonie złożone w geście modlitwy. Semioforem tej cechy jest wyobrażenie adoranta, na co zwrócono już uwagę przy analizie pieczęci Stefana. Mamy tutaj również do czynienia z promocją kultu patrona i ukazaniem związku proboszcza z własną parafią. Oprócz tych komunikatów można jednak wskazać jeszcze na pewien przekaz ideowy pieczęci Rudolfa. Jej *imago* jest bowiem typowym odzwierciedleniem mentalności ludzi średniowiecza. Oto poprzez linię wydzielone zostały na nim sfery *sacrum* (święty) i *profanum* (adorant). Dopóki trwa ziemskie życie człowieka, granica ta pozostaje dla niego nieprzekraczalna. Podkreślono tym samym hierarchię: Bóg (symbolizowany przez sześciopromienną gwiazdę)⁹⁹ – zbawieni – ludzie żyjący na ziemi. Święty jest tutaj pośrednikiem pomiędzy Najwyższym a człowiekiem¹⁰⁰.

Jak przypuszczał Kopietz, Rudolf był prawdopodobnie pierwszym proboszczem parafii w Głuchołazach i początek jego posługi upłynął w czasach ostrego sporu biskupa wrocławskiego Tomasza II z księciem Henrykiem IV Prawym¹⁰¹. Zachowane z lat 1285–1292 dokumenty pozwalają stwierdzić, iż stanął on po stronie ordynariusza¹⁰². Konflikt ten dotyczył m.in. praw do 65 wsi lokowanych przede wszystkim w ziemi nysko-otmuchowskiej przez biskupów wrocławskich od czasów Wawrzyńca¹⁰³, który był imiennikiem patrona kościoła głuchołaskiego

⁹⁸ Taki sposób śmierci przypisuje świętemu tradycja, zob. LCI, Bd. 7, s. 374–375; Marecki, Rotter, *Jak czytać wizerunki świętych*, s. 805. Zob. też Waldemar Rozyński, *O najstarszych przejawach kultu św. Wawrzyńca w Polsce*, „Diakon”, 12–13 (2015–2016), s. 61–62.

⁹⁹ LCI, Bd. 4, Hrsg. Engelbert Kirschbaum, Rom–Freiburg–Basel–Wien 1972, s. 214; Forstner, *Świat symboliki*, s. 102.

¹⁰⁰ Stanisław Bylina, *Religijność późnego średniowiecza. Chrześcijaństwo a kultura tradycyjna w Europie Środkowo-Wschodniej w XIV–XV w.*, Warszawa 2009, s. 80.

¹⁰¹ Kopietz, *Beiträge zur ältesten Geschichte*, s. 42.

¹⁰² *Ibidem*. Nie wszyscy członkowie śląskiego duchowieństwa postąpili w podobny sposób, zob. Dola, *Dzieje Kościoła*, s. 54; Rościśław Żerelik, *Dzieje Śląska do 1526 roku*, [w:] *Historia Śląska*, red. Marek Czapliński, Wrocław 2002 (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2364), s. 65.

¹⁰³ Na temat sporu Henryka IV Prawego z biskupem Tomaszem II zob. m.in.: Tadeusz Silnicki, *Dzieje i ustrój Kościoła na Śląsku do końca w. XIV*, [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych czasów*, t. 2, z. 1, Kraków 1939 [reprint: Kraków 2013], s. 166–178; Dola, *Dzieje Kościoła*, s. 53–54; Żerelik, *Dzieje Śląska*, s. 64–65; Wójcik, *Dolny Śląsk*, s. 98–100; Bernhard W. Scholz, *Das*

ukazanego na pieczęci Rudolfa. Posłużenie się wizerunkiem świętego można by w tym kontekście odczytywać także jako wyrażenie politycznych predylekcji proboszcza, popierającego działania Wawrzyńca. Taka interpretacja pozostaje jednak nieprzekonywająca, gdyż Rudolf nie był jedynym plebanem odwołującym się w programie ikonograficznym swojej pieczęci do *patrocinium* kościoła parafialnego. Równie dobrze jego celem mogła być wyłącznie ekspozycja własnych związków z parafią, podobnie jak miało to miejsce w przypadku Stefana z Nysy. Należałoby więc poszukać dodatkowych czynników mogących kształtować takie, a nie inne, motywacje dysponenta *sigillum* w doborze wyobrażenia napieczętnego.

Badaczom nie udało się dotychczas ustalić dokładnej daty erygowania parafii w Głuchołazach. Źródła architektoniczne pozwalają umieścić to wydarzenie w pierwszej połowie XIII w.¹⁰⁴ Na ten okres przypadają także lata pontyfikatu biskupa Wawrzyńca (1207–1232)¹⁰⁵. Mógł on więc święcić nowy kościół parafialny, co zaważyło na wyborze jej świętego patrona, będącego imiennikiem ordynariusza. Brak jednak źródeł, które potwierdzałyby to wydarzenie. Niejasna jest także kwestia samej lokacji Głuchołaz, w sprawie której historycy zajmują odmienne stanowiska. Kopietz uważa, iż dokonano jej z polecenia biskupa Wawrzyńca¹⁰⁶. Na czas jego pontyfikatu datują ją też Kazimierz Dola (około 1220 r.)¹⁰⁷ oraz Robert Krzysztofik (1225 r.)¹⁰⁸. Innego zdania jest natomiast Dagmara Adamska, która lokację miasta wiąże dopiero z działalnością biskupa Tomasza I, kładąc ją na połowę XIII w.¹⁰⁹ Jerzy Sperka uwzględnia zaś Głuchołazy na mapach obrazujących zarówno sieć drożną na obszarze księstwa opolsko-raciborskiego około 1250 r.¹¹⁰, jak i najstarsze

geistliche Fürstentum Neisse. Eine ländliche Elite unter der Herrschaft des Bischofs (1300–1650), Köln–Weimar–Wien 2011 (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands, Bd. 42), s. 22–24.

¹⁰⁴ Neuling, *Schlesiens ältere Kirchen*, s. 144; Kopietz, *Beiträge zur ältesten Geschichte*, s. 41.

¹⁰⁵ Dola, *Dzieje Kościoła*, s. 62.

¹⁰⁶ Kopietz, *Beiträge zur ältesten Geschichte*, s. 22.

¹⁰⁷ Dola, *Dzieje Kościoła*, s. 53.

¹⁰⁸ Robert Krzysztofik, *Lokacje miejskie na obszarze Polski. Dokumentacja geograficzno-historyczna*, Katowice 2007 (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 2484), s. 30–31.

¹⁰⁹ Dagmara Adamska, *Wieś – miasteczko – miasto. Średniowieczne osadnictwo w dorzeczu górnej i środkowej Olawy*, Łomianki 2019, s. 139–140.

¹¹⁰ Jerzy Sperka, *Dzieje gospodarcze Górnego Śląska w średniowieczu*, [w:] *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*, red. Joachim Bahlcke, Dan Gawrecki, Ryszard Kaczmarek, Gliwice 2011, s. 303, il. C.3 [mapa].

osady miejskie tego regionu¹¹¹. Wobec tych rozbieżności trudno jest dzisiaj stwierdzić, czy i jaki był wkład Wawrzyńca w powstanie i rozwój parafii w Głuchołazach. Gdyby rzeczywiście miał miejsce, pamięć o nim mogłaby dodatkowo skłaniać Rudolfa do ukazania w polu swojej pieczęci świętego imiennika biskupa. Taka forma upamiętnienia w czasach wspomnianego sporu nabierałaby wszak dodatkowego znaczenia. Brak jednak jednoznacznych przesłanek przemawiających za przyjęciem lub odrzuceniem tej tezy.

Pieczęć Arnolda, plebana z Lipnik

Patronem kościoła trzeciego sigillatora dokumentu z 6 V 1312 r., Arnolda, był św. Marcin, biskup Tours¹¹². Ikonografia chrześcijańska przedstawia go najczęściej z atrybutem w postaci płaszcza ciętego mieczem, uchodzącego za najbardziej dla niego reprezentatywny¹¹³. Próżno jednak szukać takiego wizerunku świętego na należącej do proboszcza pieczęci. W jej polu zamiast niego umieścił Arnold trzy, ułożone jedno nad drugim, zwierzęta, zarówno realnie istniejące, jak i wyimaginowane. Są to, idąc od góry, kolejno: orzeł, gołębnica i smok¹¹⁴.

Smoka ikonografia chrześcijańska utożsamia zwykle z siłami zła, szatanem¹¹⁵. W gołębnicy zaś od wieków dopatrywano się symbolu Ducha Świętego¹¹⁶, orła natomiast kojarzono przede wszystkim ze św. Janem Ewangelistą, choć niekiedy wiązano go również z Chrystusem oraz z sakramentem Chrztu św.¹¹⁷ i w tym ostatnim znaczeniu użył go zapewne dysponent pieczęci. Ułożenie poszczególnych elementów godła symbolicznie oddaje bowiem łaski wypływające z tego sakramentu (orzeł), który, mocą Ducha Świętego (gołębnica), gładzi grzechy ochrzczonego (smok). Wi-

¹¹¹ *Ibidem*, s. 296, il. C.1 [mapa].

¹¹² Neuling, *Schlesiens ältere Kirchen*, s. 69.

¹¹³ Marecki, Rotter, *Jak czytać wizerunki świętych*, s. 563.

¹¹⁴ Obecny stan zachowania pieczęci utrudnia nieco dokładną identyfikację umieszczonego na niej wyobrażenia. Takiej samej interpretacji dokonał jednak Pfothenauer, [w:] CDS, Bd. 10, s. 67.

¹¹⁵ LCI, Bd. 1, Hrg. Engelbert Kirschbaum, Rom–Freiburg–Basel–Wien 1968, s. 516–517; Stanisław Kobieliński, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002, s. 296; Lucyna Rotter, *Zwierzęta jako atrybuty świętych*, [w:] *Symbolika zwierząt*, red. Józef Marecki, Lucyna Rotter, Kraków 2009 (Symbol – znak – przesłanie), s. 139; *eadem*, *Mityczne oraz legendarne stwory i bestie*, [w:] *ibidem*, s. 172–173.

¹¹⁶ LCI, Bd. 4, s. 241; Forstner, *Świat symboliki*, s. 230–232; Kobieliński, *Bestiarium chrześcijańskie*, s. 103–105; Rotter, *Zwierzęta jako atrybuty*, s. 132.

¹¹⁷ LCI, Bd. 1, s. 70–73; Forstner, *Świat symboliki*, s. 241–242; Kobieliński, *Bestiarium chrześcijańskie*, s. 234–236; Rotter, *Zwierzęta jako atrybuty*, s. 135; Marecki, Rotter, *Jak czytać wizerunki świętych*, s. 373–375.

dzimy tu zatem pewien przekaz katechetyczny wyobrażenia napieczętnego. W złożonym głównie z osób niepiśmiennych społeczeństwie średniowiecznym, w którym przekazy obrazowe odgrywały o wiele większą rolę niż współcześnie¹¹⁸, *imago* to musiało wywierać silny wpływ na odbiorców, a przez to skutecznie przekazywać dydaktyczne treści o wartości wspomnianego sakramentu.

Od XII w. na Śląsku orła zaczęto kojarzyć także ze św. Jana Chrzcicielem, patronem diecezji wrocławskiej¹¹⁹. Celem Arnolda, przedstawiającego tego ptaka w polu swojej pieczęci, mogła być więc również manifestacja związków z diecezją oraz jej ordynariuszem. Lipniki, wymienione wśród miejscowości zobowiązanych do płacenia dziesięciny na rzecz biskupa w spisanej około 1305 r. *Liber fundationis episcopatus Wratislaviensis*, należały wszak do dóbr stołu biskupiego¹²⁰. Okoliczności te mogły wpłynąć na plebana, który, dokonując wyboru programu ikonograficznego własnego *sigillum*, zrezygnował z symboliki osadzonej w ikonosferze parafialnej (lokalnej) na rzecz ikonografii związanej z diecezją (poziom regionalny).

Pieczęć Jana, plebana z Ziębic

Proboszcz ziębicki także zdecydował się zrezygnować z ikonografii nawiązującej do patrona własnej parafii, którym był św. Jerzy¹²¹, i umieścił w polu swojej pieczęci wizerunek Baranka Bożego (*Agnus Dei*) z nimbem wokół głowy i trójstrefową chorągwią, uważanego przede wszystkim za symbol chrystologiczny oraz atrybut św. Jana Chrzciciela¹²². Tylko pozornie jednak przekaz tego *imago* może wydawać się oczywisty dla badacza.

¹¹⁸ Piech, *Źródła ikonograficzne*, s. 190.

¹¹⁹ Tak Gumowski, *Pieczęcie śląskie*, s. 315; *idem*, *Moneta na Śląsku do końca XIV w.*, [w:] *Historja Śląska*, t. 3, s. 590, który dostrzegł, iż ptak ten widnieje wraz z imieniem św. Jana, utożsamianym jednoznacznie z Chrzcicielem, patronem diecezji wrocławskiej, na brakteatach śląskich z tego właśnie czasu.

¹²⁰ *Liber fundationis episcopatus Vratislaviensis*, Hrsg. Hermann Markgraf, Johann Wilhelm Schulte, Breslau 1889 (*Codex diplomaticus Silesiae*, Bd. 14), s. 4. Taką (umowną) datę powstania źródła podaje Idzi Panic, „Iste sunt ville circa...”. *Z badań nad Liber fundationis episcopatus Vratislaviensis*, „Wieki Stare i Nowe”, 2 (2001), s. 53, przyp. 7. Zob. też Doła, *Dzieje Kościoła*, s. 67.

¹²¹ Neuling, *Schlesiens ältere Kirchen*, s. 79. Na temat historii parafii św. Jerzego w Ziębicach zob. *Kościół i kaplice Archidiecezji Wrocławskiej*, red. Józef Pater, Wrocław 2002, s. 736–737.

¹²² LCI, Bd. 3, Hrsg. Engelbert Kirschbaum, Rom–Freiburg–Basel–Wien 1971, s. 13; LCI, Bd. 7, s. 167–168; Kobielski, *Bestiarium chrześcijańskie*, s. 60; Rotter, *Zwierzęta jako atrybuty*, s. 118–120.

W świetle ówczesnej ikonografii diecezjalnej mógł być on nośnikiem zupełnie innych znaczeń i to na tym poziomie ikonosfery należałoby poszukać ich genezy. Nie jest bowiem rzeczą przypadku, że prawie identyczny wizerunek odnajdujemy na rewersach kwartników wybijanych przez ówczesnego ordynariusza diecezji wrocławskiej, Henryka z Wierzbnej (1302–1319)¹²³. Widnieje on także na jego najstarszej pieczęci, ukazującej tronującego biskupa z pastorałem, na którego krzywaśni wyobrażono podobnego baranka¹²⁴. Jak wiadomo, monety i pieczęcie były w średniowiecznym społeczeństwie jednymi z najbardziej mobilnych nośników programu ikonograficznego osoby, którą reprezentowały¹²⁵, toteż zapewne wspomniane przedstawienia nie były plebanowi ziębickiemu obce. Nie ma wątpliwości, iż biskup Henryk atrybut identyfikujący św. Jana Chrzciciela, patrona wrocławskiej katedry i diecezji, bo to z nim właśnie kojarzyć należy baranka, uczynił elementem własnej ikonografii¹²⁶. Wykorzystanie przez proboszcza Jana podobnego wizerunku na należącej doń pieczęci z dużym prawdopodobieństwem interpretować można zatem jako manifestację przynależności jego parafii do diecezji i osobistych związków z osobą ordynariusza, nabierającą dodatkowego znaczenia w kontekście dopiero co zakończonego sporu o władzę biskupów wrocławskich w księstwie nysko-otmuchowskim. Posłużenie się elementem przynależnym ikonosferze diecezjalnej w celu ekspozycji własnych predylekcji politycznych jest także epifenomenem jego recepcji pośród ówczesnego duchowieństwa śląskiego.

¹²³ Edmund Kopicki, *Ilustrowany skorowidz pieniędzy polskich i z Polską związanych. Teksty*, cz. 1, Warszawa 1995, nr 6715 i 6716, s. 292; Wójcik, *Dolny Śląsk*, s. 100. Reprodukcje wizerunków kwartników Henryka z Wierzbnej zob. Marian Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz 1960, Tafel XIV, nr 321; Kopicki, *Ilustrowany skorowidz pieniędzy... Tablice*, cz. 1, Warszawa 1995, nr 6715 i 6716, s. 354.

¹²⁴ Piotr Józef Józwiak, *Pieczęcie biskupów wrocławskich do 1376 roku*, [w:] *Studia historycznoprawne*, red. Alfred Konieczny, Wrocław 1999 (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2144), s. 43; Norbert Jerzak, *Seals of Bishop Henryk of Wierzbna (1301–1319)*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny”, 28 (2020), 1, s. 335. Reprodukcje dwóch egzemplarzy tej pieczęci, zachowanych przy dokumentach z 1308 r., zamieszczone zostały na internetowej wystawie pt. *Najstarsze dzieje chrześcijaństwa w Polsce (dokumenty z lat 1175–1308)*, przygotowanej w APWr. przez Mieczysławę Chmielewską w kwietniu 2016 r., dostępnej pod linkiem [https://www.ap.wroc.pl/sites/default/files/najstarsze-dzieje-chrzcijanstwa-w-polsce/index.html#\(1\)](https://www.ap.wroc.pl/sites/default/files/najstarsze-dzieje-chrzcijanstwa-w-polsce/index.html#(1)), zob. slajdy nr 13 (fot. 17) i 21 (fot. 36) (dostęp: 6 VIII 2020).

¹²⁵ Piech, *Pieczęć jako źródło*, s. 40–41, 69–70.

¹²⁶ Gumowski, *Pieczęcie śląskie*, s. 315–316; Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie*, s. 61.

Pieczęć Marcina, prezbitera z Osiny Wielkiej

Zachowana w najgorszym stanie ostatnia z przywieszonych do dokumentu pieczęci, należąca do prezbitera Marcina, ukazuje heraldyczną lilię. Symbol ten nie ma związku ze św. Wawrzyńcem, patronem kościoła w Osinie Wielkiej¹²⁷, o którego atrybutach była już mowa podczas analizy *sigillum* Rudolfa z Głuchołaz. W kulturze chrześcijańskiej oznaczała ona najczęściej Matkę Bożą oraz Kościół, wiązano ją bowiem z cnotą czystości i dziewictwem¹²⁸. Przeniknęła również do kultury heraldycznej, stając się godłem przynależnym licznym polskim i śląskim rodzinom rycerskim¹²⁹. Choć na początku XIV w. wielu śląskich duchownych, także niższych szczebli, wciąż rekrutowało się z rodzin rycerskich, aczkolwiek przy rosnącym już wtedy udziale mieszczaństwa¹³⁰, to nie wydaje się jednak, aby Marcin wyeksponował na pieczęci własne godło rodzinne. W omawianym okresie pieczęcie herbowe wśród niższego duchowieństwa należą bowiem do wyjątków, a ich popularność wzrasta dopiero w ciągu XIV i w XV w.¹³¹ Co więcej, najstarsze tego typu zabytki z terenu Śląska, pochodzące z przełomu XIII i XIV w., prezentują rodzinne herby, a więc godła umieszczone na tarczach, wyłącznie jako uzupełnienie głównego motywu postaciowego, najczęściej po jego bokach lub u dołu, tymczasem *sigillum* Marcina eksponuje samą lilię, w dodatku bezpośrednio w polu pieczęci, a więc w charakterze godła¹³².

¹²⁷ Neuling, *Schlesiens ältere Kirchen*, s. 86.

¹²⁸ Paul Bretschneider, *Das Breslauer Bistumswappen*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”, 50 (1916), s. 232; LCI, Bd. 3, s. 101–102; Forstner, *Świat symboliki*, s. 187–189; Lucyna Rotter, *Rośliny jako atrybuty świętych*, [w:] *Symbolika roślin. Heraldyka i symbolika chrześcijańska*, red. Józef Marecki, Lucyna Rotter, Kraków 2007 (Symbol – znak – przesłanie), s. 47.

¹²⁹ Józef Szymański, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993, s. 90–91 (Boże Zdarz), 233–234 (Poronia); Józef Marecki, *Rośliny w heraldyce (fragment większej całości)*, [w:] *Symbolika roślin*, s. 23–24 (Bonarowa, Bożezdarz, Kierdeja, Oława, Pierzchała, Wierzbna, Wyszogota, Zadora); Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa*, t. 2, Kraków–Wrocław 2018, s. 815–816 (Tarnowice), 840–850 (Wierzbnowie).

¹³⁰ Doła, *Dzieje Kościoła*, s. 77; Radziwiński, *Kościół w Polsce*, s. 139.

¹³¹ Gumowski, *Pieczęcie śląskie*, s. 317; *Sfragistyka*, s. 216; Krejčíková, Krejčík, *Úvod*, s. 66–67; Krejčík, *Pečeť v kultuře*, s. 248; Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie prałatów*, s. 191–192.

¹³² Gumowski, *Pieczęcie śląskie*, s. 317, zestawia jedynie trzy ich egzemplarze, należące do: Waltera Galla (Walcha), kanonika wrocławskiego (z 1300 r.), Henryka Barutha, proboszcza wrocławskiego (z 1321 r.), i Jana Füllsteina, kustosa katedry wrocławskiej (z 1327 r.). Włączyć do nich można także, być może, datowaną przezeń (*ibidem*) na 1284 r. pieczęć Waltera (z nieznanego rodu), proboszcza głogowskiego, eksponującą lwa bezpośrednio w polu pieczęci o trójkątnym kształcie, a więc odpowiadającym rycerskiej tarczy.

Odrzucenie możliwych inspiracji wypływających z ikonografii związanej z *patrocinium* kościoła bądź też z osobą dysponenta *sigillum* skłania do poszukiwania ich na poziomie ikonosfery regionalnej, a więc właściwej diecezji. Za jeden z symboli jej patrona, św. Jana Chrzciciela, uważa się również właśnie lilie¹³³. Od drugiej połowy XIII w. zagościła ona na pieczęciach biskupów wrocławskich, najpierw w postaci pojedynczych kwiatów na *sigillach* Tomasza II¹³⁴ oraz Jana III Romki¹³⁵, a wreszcie w liczbie sześciu na tarczy herbowej w układzie 3:2:1 umieszczonej na najmłodszej pieczęci Henryka z Wierzbnej, używanej przez niego w latach 1318–1319¹³⁶. Chociaż w przypadku tej ostatniej główną inspirację stanowić mógł, jak zauważa Agata Tarnas-Tomczyk, własny herb biskupa, to jednak wyeksponowane na nim lilie w pełni korespondowały z symboliką patrona katedry¹³⁷. Odtąd też wspomniany znak stał się herbem diecezji wrocławskiej¹³⁸. Przeniknął również, i to już w latach 1290–1294, na pieczęć Jana, wójta Nysy, będącej stolicą księstwa biskupiego, zaś w drugiej połowie XIV w. (po raz pierwszy w 1367 r.) na *sigillum* tamtejszej rady¹³⁹. Chęć odwołania się przez Marcina do takiej symboliki w celu manifestacji probiskupiej orientacji politycznej wydawałaby się wobec tego uzasadniona¹⁴⁰, zwłaszcza w kontekście niedawno zakończzonego sporu Tomasza II

¹³³ Bretschneider, *Das Breslauer Bistumswappen*, s. 233; Gumowski, *Pieczęcie śląskie*, s. 315–316; Przemysław Wiszewski, *Francuskie lilie w herbie biskupstwa wrocławskiego. Przyczynek do sposobu recepcji wyobrażeń ikonograficznych w średniowieczu*, [w:] *Viae historicae. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, red. Mateusz Goliński, Stanisław Rosik, Wrocław 2001 (*Acta Universitatis Wratislaviensis*, No 2306, Historia 152), s. 92.

¹³⁴ Lambert [Wilhelm] Schulte, *Die Siegel der Stadt Neisse und das Breslauer Bistumswappen*, [w:] *idem, Kleine Schriften*, Tl. 1, Breslau 1918 (*Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte*, Bd. 23), s. 14; Ewald Walter, *Berichtigungen und Ergänzungen zur Entwicklung des Breslauer Erzbistumswappens*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”, 19 (1961), s. 103; Róścisław Żerelik, *Kancelaria biskupów wrocławskich do 1301 roku*, Wrocław 1991 (*Acta Universitatis Wratislaviensis*, No 1258, Historia 92), s. 231; Józwiak, *Pieczęcie biskupów*, s. 46.

¹³⁵ Żerelik, *Kancelaria biskupów*, s. 286; Józwiak, *Pieczęcie biskupów*, s. 46–47.

¹³⁶ Józwiak, *Pieczęcie biskupów*, s. 43–44; Agata Tarnas-Tomczyk, *Znaczenie herbów umieszczonych na pieczęci biskupa wrocławskiego Henryka z Wierzbnej. Przyczynek do genezy godła diecezji wrocławskiej*, [w:] *Viae historicae*, s. 102; Jerzak, *Seals of Bishop Henryk*, s. 343–344.

¹³⁷ Tarnas-Tomczyk, *Znaczenie herbów*, s. 115–116.

¹³⁸ *Ibidem*, s. 116–117.

¹³⁹ Otto Hupp, *Die Wappen und Siegel der deutsche Staedte, Flecken und Doerfer*, Frankfurt a/Main 1898, s. 99; Schulte, *Die Siegel der Stadt Neisse*, s. 3, 9–10; Gumowski, *Pieczęcie śląskie*, s. 391; Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa*, t. 1, s. 508.

¹⁴⁰ Przepuszczalnie w podobnym, także politycznym, celu umieścili lilie na swojej pieczęci wrocławscy premonstratensi, zob. Przemysław Wiszewski, *Elementy natury na wizerunkach wybranych średniowiecznych pieczęci śląskich*, [w:] *Człowiek i przyroda w średniowieczu i we wczesnym okresie nowożytnym*, red. Wojciech Iwańczak, Krzysztof Bracha, Warszawa 2000, s. 82.

z Henrykiem Prawym, jednak analiza jego stosunków z władzą znacznie mu bliższą aniżeli władza ordynariusza skłania do odrzucenia tej – wydawać by się mogło – jednoznacznie nasuwającej się tezy.

Jak już wyżej wspomniano, kamienieccy cystersi roztaczali patronat nad parafią w Osinie Wielkiej¹⁴¹. Z tego tytułu ich opatowi przysługiwało prawo dokonywania kollacji jej proboszcza¹⁴², co w praktyce implikowało podległość Marcina względem przełożonego klasztoru. Wyłącznie duszpasterska funkcja kapłana znalazła wyraz w legendzie jego pieczęci, która określa go, o czym była już wcześniej mowa, nie plebanem (*plebanus*), tylko prezbiterem (*presbiter*). Lilia była natomiast częstym motywem na najstarszych pieczęciach opatów cysterskich, wyrażała bowiem szczególną cześć oddawaną przez nich Najświętszej Marii Pannie, będącej główną patronką ich zgromadzeń¹⁴³. W tym świetle obecność kwiatu lilii na pieczęci Marcina tłumaczyć można łączącą go więzią z opatem, którego sam określił w wystawionym przez siebie dokumencie jako *dominus et patronus meus [...] abbatas de Kamenz*¹⁴⁴. O wiele silniej niż związek z biskupem i diecezją określała ona jego status prawny. Fakt ten skłania zatem do przyjęcia tezy, iż wybór lilii przez Marcina podyktowany był podległością względem opata kamienieckiego, którą symbol ten miał wyrażać, nie zaś chęcią zaznaczenia własnych inklinacji politycznych.

Ikonografia pieczęci – wnioski

Dokonany przegląd pieczęci proboszczów pozwala dostrzec, choć oczywiście w niepełnym zakresie, bo ograniczonym zaledwie do pięciu przykładów, bogactwo typów i treści ikonograficznych przynależnych tej właśnie grupie dysponentów. Znajdujemy wśród nich odwołania do wszystkich poziomów ikonosfery. Mamy tu nawiązania do poziomu lokalnego, odnoszące się tak do *patrocinium* kościoła, którym – jako proboszcz – zarządzał właściciel stempla (*sigilla* Stefana z Nysy

¹⁴¹ Zob. wyżej, przyp. 84.

¹⁴² Grüger, *Kamenz*, s. 97; Kozak, Tarnas-Tomczyk, Wójcik, *Kamieniec*, s. 117.

¹⁴³ Marek L. Wójcik, *Heraldyka klasztorów cysterskich na Śląsku*, [w:] *Polska heraldyka kościelna*, s. 46–47. O kulcie maryjnym u cystersów, którego szczególnym wyrazem był zapis statutu Kapituły Generalnej, by każdy kościół cysterski nosił wezwanie Najświętszej Marii Panny (*Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, ed. Joseph-Marie Canivez, Louvain 1931, s. 17), zob. Norbert Mussbacher, *Die Marienverehrung der Cistercienser*, [w:] *Die Cistercienser. Geschichte – Geist – Kunst*, Hrsg. Ambrosius Schneider [et al.], Köln 1986, s. 151–177.

¹⁴⁴ CDS, Bd. 10, nr 91, s. 67.

i Rudolfa z Głuchołaz), wplecione w wotywny typ pieczęci, jak i do ikonografii pobliskiego klasztoru, sprawującego nadzór nad kościołem parafialnym (pieczęć Marcina z Osiny). Z poziomu regionalnego, mającego wymiar diecezjalny, czerpią ewidentnie wyobrażenia napieczętne Jana z Ziębic oraz Arnolda z Lipnik, choć w przypadku tego drugiego do głosu dochodzi także wymowa katechetyczna, przekazująca wartości wyznawane przez wszystkich chrześcijan, a więc odwołująca się do poziomu ogólnego.

Ich zróżnicowanie pociąga za sobą pytanie o motywy doboru treści ikonograficznych. Jednostkowe przypadki zostały rozpatrzone w niniejszym szkicu. Tego typu zabiegi badawcze powinny być kontynuowane i przeprowadzane w dalszym toku badań nad omawianą grupą pieczęci. W miarę poszerzania bazy źródłowej warto by jednak pokusić się o próbę wskazania pewnych prawidłowości w zakresie owych doborów. Wpływ na nie mogła mieć bowiem rola, jaką w danym mikroregionie odgrywały poszczególne parafie. W księstwie biskupim, obejmującym ziemię nysko-otmuchowską, stanowiły one wsparcie administracyjne władzy¹⁴⁵, co dodatkowo podnosiło ich rangę. Dwie pieczęcie proboszczów z tych terenów (Nysa i Głuchołazy) odwołują się, być może właśnie dla podkreślenia swej rangi jako ośrodków duszpasterskich i administracyjnych w ramach terytorium biskupiego, do ikonosfery parafialnej. Pieczęć kolejnego proboszcza parafii z księstwa biskupiego, Arnolda z Lipnik, odwołuje się jednak wyłącznie do poziomu diecezjalnego, co czyni także proboszcz parafii ziębickiej, leżącej poza granicami księstwa nysko-otmuchowskiego. Przy obecnym stanie badań weryfikacja zaproponowanej tutaj tezy pozostaje zatem niemożliwa. Dopiero zapowiadane poszerzenie bazy źródłowej i przeprowadzenie dalszych studiów pozwoli wykazać, czy zasadnie jest mówić o zależnościach pomiędzy lokalną funkcją parafii a doborem napieczętnych ikonografii jej proboszcza.

Zakończenie

Pieczęcie śląskich proboszczów wyraźnie umknęły powojennym polskim badaczom z pola ich zainteresowań, koncentrujących się przede wszystkim na

¹⁴⁵ Maria Legut-Pintal, *Śląski model melioratio terrae na przykładzie ziemi nysko-otmuchowskiej i Pogórza Kaczawskiego*, [w:] Cum gratia et amicitia. *Studia z dziejów osadnictwa dedykowane Pani Profesor Marcie Młynarskiej-Kaletynowej z okazji 65-lecia działalności naukowej*, red. Dagmara Adamska, Krystian Chrzan, Aleksandra Pankiewicz, Wrocław 2017, s. 190.

sfragistyce monarchów, hierarchów kościelnych i miast. Obrazuje to zaprezentowany przegląd literatury, która od lat 30. XX w. nie dostarczyła w zasadzie nowych ustaleń na ich temat. Brak także ich pełnego inwentarza lub katalogu. Pod tym względem podzieliły one losy śląskich pieczęci rycerskich, które dopiero niedawno doczekały się zinwentaryzowania¹⁴⁶.

Wydaje się, że przedstawione w niniejszym szkicu możliwości badawcze, jakie otwierają się przed tą grupą źródeł, oraz analiza kilku wybranych zabytków naświetlają nieco szerzej ów zapomniany dział sfragistyki. Nie można bowiem dać się zwieść niższej randze właścicieli tych pieczęci czy wyrażanemu przez Gumowskiego pogładowi o ich mniejszej w stosunku do *sigillów* biskupich czy kapitulnych atrakcyjności badawczej¹⁴⁷, determinowanej przekonaniem o ubóstwie i monotoniczności ich typów oraz skromności napieczętych wyobrażeń.

Przedstawione *sigilla* utrwaliły w sobie niemały zasób wiadomości na temat swoich dysponentów, ich cech, relacji z innymi osobami lub instytucjami, a nawet problemów, które trapiły ich przez lata. Dalsze badania w tym kierunku nie powinny zatem sprowadzać się wyłącznie do mechanicznej analizy artefaktów z wosku. Wspomniane źródła stanowią bowiem zapis mentalności ich właścicieli i kultury, pod której wpływem pozostawali. Dzięki nim otwiera się zatem nowa droga do wnikliwszego poznania środowiska duchowieństwa parafialnego średniowiecznego Śląska.

Aneks

Katalog pieczęci

Katalog obejmuje omówione w artykule pieczęcie plebanów zachowane przy dokumencie z datą 6 V 1312 r., przechowywanym w Archiwum Państwowym we Wrocławiu i oznaczonym sygnaturą Rep. 88 nr 48 (74a). *Sigilla* zostały skatalogowane według kolejności przywieszenia ich do dyplomu (zaczynając od lewej strony). Opis katalogowy, oparty na modelu stosowanym w najnowszych polskich publikacjach sfragistycznych¹⁴⁸, składa się z następujących pozycji: 1. imię dysponenta i piastowana przez niego godność kapłańska wraz z miejscem sprawowania

¹⁴⁶ Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa*, t. 1 i 2.

¹⁴⁷ Gumowski, *Pieczęcie śląskie*, s. 314.

¹⁴⁸ Zob. m.in. Kałuski, *Od przedstawień figuralnych*, s. 177–209.

posługi; 2. treść legendy i rodzaj pisma¹⁴⁹; 3. opis wyobrażenia napieczętnego; 4. kształt i wymiary odcisku wyrażone w mm (rozmiar pieczęci w miejscu ukruszeń materiału pieczętnego w górnych krańcach pieczęci rekonstruowano porównując z długością dolnych krańców); 5. barwa wosku; 6. sposób przywieszenia pieczęci do dokumentu; 7. informacje o wyglądzie odwrocia pieczęci; 8. publikowane opisy pieczęci (w uproszczonym zapisie bibliograficznym, pełne dane znajdują się w bibliografii dołączonej do artykułu); 9. uwagi. Opisom pieczęci towarzyszą każdorazowo ich fotografie¹⁵⁰.

Nr 1

1. Stefan, pleban z Nysy.
2. [+ S] STEPHANI PLEBANI • DE NIS[A], napis majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci postać św. Jakuba z nimbem wokół głowy, zwrócona (heraldycznie) w prawo, w drapowanej szacie z torbą przewieszoną przez ramię i laską pielgrzymią w prawej ręce. Przed nim po prawej (heraldycznie) stronie pomniejszona sylwetka klęczącego adoranta ze złożonymi do modlitwy rękoma.
4. Ostroowalna, 44 x 31 mm.
5. Wosk barwy naturalnej.
6. Pasek pergaminowy.
7. Trzy wgłębienia w wosku wykonane kciukiem lub narzędziem pisarskim.
8. CDS, Bd. 10, s. 67; Kopietz, *Beiträge zur ältesten Geschichte*, s. 42; Gumowski, *Pieczęcie śląskie*, s. 316.

¹⁴⁹ Odczytu legend napieczętnych dokonano w oparciu o instrukcję autorstwa Marcina Hlebionka, *Zasady transkrypcji inskrypcji napieczętnych*, <http://adacta.archiwa.net/file/sceaux/transceaux.pdf> (dostęp: 8 VIII 2020).

¹⁵⁰ Żadna z zestawionych pieczęci nie była nigdy reprodukowana. Niniejszy katalog stanowi pierwszą w historiografii ich edycję. Wszystkie zdjęcia zostały wykonane przez autorkę artykułu.

Nr 2

1. Rudolf, pleban z Głuchołaz.
2. [+] S RVDOLFI PLEBANI D(e) CYGENHALS, napis majuskułą gotycką.
3. Pole pieczęci dzielone w pas nieco poniżej jej środka. W polu górnym postać św. Wawrzyńca na ukazanym ukośnie rozżarzonym ruszcie, pod którym cztery płomienie. Nad świętym sześciopromienna gwiazda. W polu dolnym sylwetka klęczącego adoranta zwróconego (heraldycznie) w lewo ze złożonymi do modlitwy rękoma.
4. Ostroowalna, 41 x 28 mm.
5. Wosk barwy naturalnej.
6. Pasek pergaminowy.
7. Dwa wgłębienia w wosku wykonane kciukiem lub narzędziem pisarskim.
8. CDS, Bd. 10, s. 67; Neuling, *Schlesiens ältere Kirchen*, s. 144; Kopietz, *Beiträge zur ältesten Geschichte*, s. 42; Gumowski, *Pieczęcie śląskie*, s. 316.

Nr 3

1. Arnold, pleban z Lipnik.
2. [+ S] ARNOLDI • PL(ebani) • D(e) LINDENOV, napis majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci trzy zwierzęta zwrócone (heraldycznie) w lewą stronę: u dołu smok, nad nim gołębica, a na samej górze orzeł.
4. Ostroowalna, 40 x 28 mm.
5. Wosk barwy naturalnej.
6. Pasek pergaminowy.
7. Dwa wgłębienia w wosku wykonane kciukiem lub narzędziem pisarskim.
8. CDS, Bd. 10, s. 67; Kopietz, *Beiträge zur ältesten Geschichte*, s. 42.

Nr 4

1. Jan, pleban z Ziębic.
2. [+] S' IOHANNIS PLEBA(n)I D(e) • MYNST(er) B(e)RG, napis majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci Baranek Boży (heraldycznie) w prawą stronę z głową otoczoną nimbem krzyżowym i zwróconą do tyłu, podtrzymujący zgiętą nogą zwieńczone krzyżem łacińskim drzewce, na którym trójstrefowa chorągiew.
4. Ostroowalna, 39 x 27 mm.
5. Wosk barwy naturalnej.
6. Pasek pergaminowy.
7. Jedno wgłębienie w wosku wykonane kciukiem lub narzędziem pisarskim.
8. CDS, Bd. 10, s. 67; Kopietz, *Beiträge zur ältesten Geschichte*, s. 42; Gumowski, *Pieczenie śląskie*, s. 316.

Nr 5

1. Marcin, prezbiter z Osiny.
2. [..]RESBI[...], napis majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci heraldyczna lilia.
4. Ostroowalna, 39 x 23 mm.
5. Jasny wosk barwy naturalnej.
6. Pasek pergaminowy.
7. Jedno wgłębienie w wosku wykonane kciukiem lub narzędziem pisarskim.
8. CDS, Bd. 10, s. 67; Kopietz, *Beiträge zur ältesten Geschichte*, s. 42.
9. Obecnie pieczęć mocno zatarta, zwłaszcza jej heraldycznie lewa strona, co uniemożliwia dokładną lekcję legendy. Znana Pfothenauerowi (CDS, Bd. 10, s. 67), zapewne w jeszcze dobrym stanie zachowania, który napis otokowy odczytał następująco: + S. MARTINI PRESBIT.

SUMMARY

The medieval seals of parish priests are one of the least explored branches of Polish sigillography. In the article, which is a contributive introduction to the issue, the state of research in this field, research perspective and postulates as well as methodological conditions were presented. Particular attention has been paid to the specific of iconography of these *sigilla*. A division of the iconosphere surrounding their users – the parish priests – was proposed, with three levels distinguished which inspired the priests when the commissioned the stamp plungers: local (parish), regional (diocesan) and general level (referring to universal Christian symbolism). On the example of five seals authenticating a document dated May 6, 1312, and belonging to parsons Stefan of Nysa, Rudolf of Głucholazy, Arnold of Lipniki, Jan of Ziębice and Marcin of Osina, the authors sought to demonstrate to which of the aforementioned levels the iconography of each seal refers. Moreover, a detailed analysis of the representations on the seals allowed for learning about very personal features of each of the abovementioned parish priests, their mentality, identity, and about the influence the relations between them and other people or institutions had on them.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- Archiwum Państwowe we Wrocławiu
Rep. 88 nr 48 (74a).
- Liber fundationis episcopatus Vratislaviensis*, Hrsg. Hermann Markgraf, Johann Wilhelm Schulte, Breslau 1889 (*Codex diplomaticus Silesiae*, Bd. 14).
- Schlesisches Urkundenbuch*, Bd. 1, Hrsg. Heinrich Appelt, Wien–Köln–Graz 1971.
- Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, ed. Joseph-Marie Canivez, Louvain 1931.
- Urkunden des Klosters Kamenz*, Hrsg. Paul Pfothenauer, Breslau 1881 (*Codex diplomaticus Silesiae*, Bd. 10).
- Adamska Dagmara, *Wieś – miasteczko – miasto. Średniowieczne osadnictwo w dorzeczu górnej i środkowej Oławy*, Łomianki 2019.
- Bedos-Rezak Brigitte Miriam, *When ego was imago. Signs of identity in the middle ages*, Leiden–Boston 2011 (*Vizualizing the Middle Ages*, vol. 3).
- Bretschneider Paul, *Das Breslauer Bistumswappen*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”, 50 (1916), s. 225–256.
- Bünz Enno, *Die mittelalterliche Pfarrei. Ausgewählte Studien zum 13.–16. Jahrhundert*, Tübingen 2017 (*Spätmittelalter, Humanismus, Reformation*, 96).
- Bünz Enno, Kubín Petr, *Sigillum Petri plebani de Glathovia. Ein spätmittelalterliches Pfarrersiegel aus Klattau (Böhmen)*, „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde”, 50 (2004), s. 35–45.
- Bylina Stanisław, *Religijność późnego średniowiecza. Chrześcijaństwo a kultura tradycyjna w Europie Środkowo-Wschodniej w XIV–XV w.*, Warszawa 2009.

- Chmielewska Mieczysława, *Najstarsze dzieje chrześcijaństwa w Polsce (dokumenty z lat 1175–1308)*, internetowa wystawa przygotowana w kwietniu 2016 r. w Archiwum Państwowym we Wrocławiu, [https://www.ap.wroc.pl/sites/default/files/najstarsze-dzieje-chrzescijanstwa-w-polsce/index.html#\(1\)](https://www.ap.wroc.pl/sites/default/files/najstarsze-dzieje-chrzescijanstwa-w-polsce/index.html#(1)).
- Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Zenon Piech, Warszawa 2015.
- Diederich Toni, *Prolegomena zu einer neuen Siegel-Typologie*, „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde”, 29 (1983), s. 242–284.
- Diederich Toni, *Siegelkunde. Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*, Wien–Köln–Weimar 2012.
- Dola Kazimierz, *Dzieje Kościoła na Śląsku*, cz. 1: *Średniowiecze*, Opole 1996 (Z dziejów kultury chrześcijańskiej na Śląsku, nr 9).
- Ewald Wilhelm, *Siegelkunde*, München–Berlin 1914 [reprint: München–Wien 1972].
- Fabijański Władysław, *Pieczęcie w zasobie Archiwum Wrocławskiego*, „Archeion”, 83 (1987), s. 156–160.
- Forstner Dorothea, *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, Warszawa 2001.
- Glejtek Miroslav, *Texty na stredovekých cirkevných pečatiach uhorskej proveniencie (11.–16. storočie)*, [w:] *Inskrypcje na pieczęciach. Treści, formy, funkcje*, red. Piotr Pokora, Marcin Hlebionek, Tomasz Kałuski, Poznań 2016 (Publikacje Instytutu Historii UAM, 125), s. 47–62.
- Goliński Mateusz, *Dzieje zamku Wleń*, [w:] *Wleński mikroregion osadniczy w X–XVIII wieku. Przemiany krajobrazu kulturowego*, red. Jerzy Piekalski, Wrocław 2017, s. 35–42.
- Grüger Heinrich, *Kamenz. Augustiner-Propstei, dann Zisterzienserstift*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau”, 21 (1980), s. 84–109.
- Gumowski Marian, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz 1960.
- Gumowski Marian, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, Graz 1966.
- Gumowski Marian, *Moneta na Śląsku do końca XIV w.*, [w:] *Historja Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 3, red. Władysław Semkowicz, Kraków 1936 [reprint: Kraków 2013], s. 553–717.
- Gumowski Marian, *Pieczęcie śląskie do końca XIV w.*, [w:] *Historja Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 3, red. Władysław Semkowicz, Kraków 1936 [reprint: Kraków 2013], s. 247–440.
- Haisig Marian, *Osiągnięcia i postulaty w zakresie sfragistyki polskiej*, „Studia Źródłoznawcze”, 4 (1959), s. 153–168.
- Haisig Marian, *Śląsk w monetach, medalach i na pieczęciach*, Wrocław 1951.
- Hlebionek Marcin, *Zasady transkrypcji inskrypcji napieczętych*, <http://adacta.archiwa.net/file/sceaux/transceaux.pdf>.
- Hupp Otto, *Die Wappen und Siegel der deutsche Staedte, Flecken und Doerfer*, Frankfurt a/Main 1898.
- Inskrypcje na pieczęciach. Treści, formy, funkcje*, red. Piotr Pokora, Marcin Hlebionek, Tomasz Kałuski, Poznań 2016 (Publikacje Instytutu Historii UAM, 125).

- Jerzak Norbert, *Seals of Bishop Henryk of Wierzbna (1301–1319)*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny”, 28 (2020), 1, s. 331–350.
- Jóźwiak Piotr Józef, *Pieczęcie biskupów wrocławskich do 1376 roku*, [w:] *Studia historycznoprawne*, red. Alfred Konieczny, Wrocław 1999 (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2144), s. 25–56.
- Kałużski Tomasz, *Badania nad wizualnością pieczęci w Europie Zachodniej i w Polsce. Główne kierunki i nowe możliwości interpretacji*, „Sfragističníj Šoričnik”, 3 (2012), s. 262–270.
- Kałużski Tomasz, *Inskrypcje na pieczęciach instytucji kościelnych oraz duchowieństwa w archidiecezji wrocławskiej (XVII–XX w.)*, [w:] *Inskrypcje na pieczęciach. Treści, formy, funkcje*, red. Piotr Pokora, Marcin Hlebionek, Tomasz Kałużski, Poznań 2016 (Publikacje Instytutu Historii UAM, 125), s. 93–121.
- Kałużski Tomasz, *Obraz w służbie mnichów. Średniowieczna pieczęć konwentu z opactwa cysterskiego w Krzeszowie*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 73 (2018), 4, s. 147–161.
- Kałużski Tomasz, *Od przedstawień figuralnych do heraldycznych. Opaci lubiący i ich pieczęcie od schyłku średniowiecza do sekularyzacji klasztoru w 1810 roku*, „Studia Źródłoznawcze”, 57 (2019), s. 159–210.
- Kałużski Tomasz, *Semiotyka w badaniach sfragistycznych*, [w:] *Znaki i symbole w przestrzeni publicznej od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. Aleksandra Jaworska, Robert Jop, Katarzyna Madejska, Warszawa 2016, s. 11–19.
- Kobieliński Stanisław, *Bestiariusz chrześcijański. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002.
- Koczerska Maria, *Nauki pomocnicze historii średniowiecznej w Polsce – stan i perspektywy badawcze*, [w:] *Pytania o średniowiecze. Potrzeby i perspektywy polskiej mediewistyki*, red. Wojciech Fałkowski, Warszawa 2001, s. 167–185.
- Kopicki Edmund, *Ilustrowany skorowidz pieniędzy polskich i z Polską związanych*, cz. 1. *Tablice*, Warszawa 1995.
- Kopicki Edmund, *Ilustrowany skorowidz pieniędzy polskich i z Polską związanych*, cz. 1. *Teksty*, Warszawa 1995.
- Kopietz Johannes Athanasius, *Beiträge zur ältesten Geschichte des Neisser Landes und der Stadt Ziegenhals*, Tl. 1, Ziegenhals 1898.
- Kościół i kaplica Archidiecezji Wrocławskiej*, red. Józef Pater, Wrocław 2002.
- Kozak Stanisław, Tarnas-Tomczyk Agata, Wójcik Marek L., *Kamieniec*, [w:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2: *Katalog męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej*, red. Andrzej Marek Wyrwa, Jerzy Strzelczyk, Krzysztof Kaczmarek, Poznań 1999, s. 113–128.
- Krejčík Tomáš, *Pečeť v kultuře středověku*, Ostrava 1998.
- Krejčíková Jarmila, Krejčík Tomáš, *Úvod do české sfragistiky*, Ostrava 1989.
- Krzysztofik Robert, *Lokacje miejskie na obszarze Polski. Dokumentacja geograficzno-historyczna*, Katowice 2007 (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 2484).

- Kuczyński Stefan K., *Początki polskich badań sfragistycznych na tle europejskim*, [w:] *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Zenon Piech, Jan Pakulski, Jan Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 11–29.
- Legut-Pintal Maria, *Śląski model melioratio terrae na przykładzie ziemi nysko-otmuchowskiej i Pogórza Kaczawskiego*, [w:] *Cum gratia et amicitia. Studia z dziejów osadnictwa dedykowane Pani Profesor Marcie Młynarskiej-Kaletynowej z okazji 65-lecia działalności naukowej*, red. Dagmara Adamska, Krystian Chrzan, Aleksandra Pankiewicz, Wrocław 2017, s. 179–194.
- Lexikon der christlichen Ikonographie*, Bd. 1, 3, 4, Hrsg. Engelbert Kirschbaum; Bd. 7, Hrsg. Wolfgang Braunfels, Rom–Freiburg–Basel–Wien 1968, 1971, 1972, 1974.
- Łobodzińska Patrycja, *Przestrzeń liturgiczna kościoła św. Elżbiety we Wrocławiu w późnym średniowieczu*, [w:] *Fara w mieście od średniowiecza do współczesności. Społeczność – duchowość – architektura – wystrój. Studia z historii sztuki*, red. Rafał Eysymontt, Dariusz Galewski, Wrocław 2019, s. 121–131.
- Maráz Karel, *K pečetím farního kleru v českých zemích v letech 1283–1310*, [w:] *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*, red. Pavel Krafl, Praha 2008, s. 623–629.
- Maráz Karel, *Sfragistika. Studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví*, Brno 2014.
- Marcisz-Czapla Beata, *Pieczęcie biskupów lubuskich*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archivalny”, 11 (2004), s. 49–98.
- Marcisz-Czapla Beata, *Święci w ikonografii nowożytnych pieczęci klasztornych na Śląsku*, [w:] *Człowiek – obraz – tekst. Studia z historii średniowiecznej i nowożytnej*, red. Marek L. Wójcik, Dzierżoniów 2005, s. 89–107.
- Marecki Józef, *Rośliny w heraldyce (fragment większej całości)*, [w:] *Symbolika roślin. Heraldyka i symbolika chrześcijańska*, red. *idem*, Lucyna Rotter, Kraków 2007 (Symbol – znak – przesłanie), s. 7–43.
- Marecki Józef, Rotter Lucyna, *Jak czytać wizerunki świętych. Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych*, Kraków 2013, wyd. 2.
- Mussbacher Norbert, *Die Marienverehrung der Cistercienser*, [w:] *Die Cistercienser. Geschichte – Geist – Kunst*, Hrsg. Ambrosius Schneider [et al.], Köln 1986, s. 151–177.
- Mrozowski Przemysław, *Przesłanie symboliczne portretu w kulturze Polski średniowiecznej*, [w:] *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, red. Roman Michałowski [et al.], Warszawa 1997, s. 197–211.
- Neuling Hermann, *Schlesiens ältere Kirchen und kirchliche Stiftungen nach ihren frühesten urkundlichen Erwähnungen*, Breslau 1884.
- Pakulski Jan, *Średniowieczne pieczęcie prałatów i kanoników kapituł katedralnych metropolii gnieźnieńskiej*, [w:] *Duchowieństwo kapitulne w Polsce średniowiecznej i wczesnonowożytnej. Studia nad pochodzeniem i funkcjonowaniem elity kościelnej*, red. Andrzej Radziwiński, Toruń 2000 (Opera ad historiam ecclesiam spectantia, Series I: Colloquia 1), s. 177–196.

- Panic Idzi, „Iste sunt ville circa...”. *Z badań nad Liber foundationis episcopatus Wratislaviensis*, „Wiekі Stare i Nowe”, 2 (2001), s. 52–62.
- Pfotenhauer Paul, *Die schlesischen Siegel von 1250 bis 1300 beziehentlich 1327*, Breslau 1879.
- Piech Zenon, *Czy ikonografia historyczna powinna być nauką pomocniczą historii?*, [w:] *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce. Materiały z sympozjum w Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 21–22 października 1993 roku profesorowi Zbigniewowi Perzanowskiemu przypisane*, red. Mieczysław Rokosz, Kraków 1995, s. 119–141.
- Piech Zenon, *Ikonografia pieczęci Piastów*, Kraków 1993.
- Piech Zenon, *Perspektywy polskich badań sfragistycznych*, [w:] *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Zenon Piech, Jan Pakulski, Jan Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 31–58.
- Piech Zenon, *Pieczęć jako źródło ikonograficzne: ze studiów nad ikonografią historyczną*, „Sfragističnij Šoričnik”, 5 (2015), s. 21–87.
- Piech Zenon, *Uwagi o typologii i nazewnictwie pieczęci w polskich i zagranicznych badaniach sfragistycznych*, [w:] *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Zenon Piech, Warszawa 2015, s. 15–46.
- Piech Zenon, *Współczesne badania sfragistyczne w Polsce. Osiągnięcia i postulaty*, „Sfragističnij Šoričnik”, 1 (2011), s. 160–188.
- Piech Zenon, *Źródła ikonograficzne w badaniach historyka mediewisty*, [w:] *Pytania o średniowiecze. Potrzeby i perspektywy polskiej mediewistyki*, red. Wojciech Fałkowski, Warszawa 2001, s. 187–201.
- Pieczęcie herbowe – herby na pieczęciach*, red. Wojciech Drelicharz, Zenon Piech, Warszawa 2011 (II Krakowskie Kolokwium Heraldyczne).
- Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Zenon Piech, Jan Pakulski, Jan Wroniszewski, Warszawa 2006.
- Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zbiór studiów*, red. Piotr Dymmel, Lublin 1998.
- Radziwiński Andrzej, *Kościół w Polsce około 1300 r.*, [w:] *idem, Kościół i duchowieństwo w średniowieczu. Polska i państwo zakonu krzyżackiego w Prusach*, Toruń 2002, s. 109–146.
- Rotter Lucyna, *Mityczne oraz legendarne stwory i bestie*, [w:] *Symbolika zwierząt*, red. Józef Marecki, Lucyna Rotter, Kraków 2009 (Symbol – znak – przesłanie), s. 165–176.
- Rotter Lucyna, *Rośliny jako atrybuty świętych*, [w:] *Symbolika roślin. Heraldyka i symbolika chrześcijańska*, red. Józef Marecki, Lucyna Rotter, Kraków 2007 (Symbol – znak – przesłanie), s. 45–62.
- Rotter Lucyna, *Zwierzęta jako atrybuty świętych*, [w:] *Symbolika zwierząt*, red. Józef Marecki, Lucyna Rotter, Kraków 2009 (Symbol – znak – przesłanie), s. 117–144.
- Rozynkowski Waldemar, *O najstarszych przejawach kultu św. Wawrzyńca w Polsce*, „Diakon”, 12–13 (2015–2016), s. 55–63.

- Scholz Bernhard W., *Das geistliche Fürstentum Neisse. Eine ländliche Elite unter der Herrschaft des Bischofs (1300–1650)*, Köln–Weimar–Wien 2011 (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands, Bd. 42).
- Schulte Lambert [Wilhelm], *Die Siegel der Stadt Neisse und das Breslauer Bistumswappen*, [w:] *idem, Kleine Schriften*, Tl. 1, Breslau 1918 (Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte, Bd. 23), s. 1–52.
- Schultz Alwin, *Die schlesischen Siegel bis 1250*, Breslau 1871.
- Semkowicz Władysław, *Encyklopedia nauk pomocniczych historii*, Kraków 2011.
- Sfragistyka*, oprac. Marian Gumowski, Marian Haisig, Sylwiusz Mikucki, Warszawa 1960.
- Silnicki Tadeusz, *Dzieje i ustroj Kościoła na Śląsku do końca w. XIV*, [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 2, z. 1, Kraków 1939 [reprint: Kraków 2013].
- Skierska Izabela, *Pleban w późnośredniowiecznej Polsce*, [w:] *Kolory i struktury średniowiecza*, red. Wojciech Fałkowski, Warszawa 2004, s. 155–180.
- Słownik staropolskich nazw osobowych*, red. Witold Taszycki, t. 3: *Kl – M*, Wrocław [et al.] 1971–1973.
- Sperka Jerzy, *Dzieje gospodarcze Górnego Śląska w średniowieczu*, [w:] *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*, red. Joachim Bahleke, Dan Gawrecki, Ryszard Kaczmarek, Gliwice 2011, s. 295–308.
- Stelmach Roman, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Wrocław–Racibórz 2014.
- Stieldorf Andrea, *Siegelkunde*, Hannover 2004 (Hansche Historische Hilfswissenschaften, Bd. 2).
- Szczepanowski Mariusz, *Współczesne wizerunki napieczątne parafii częstochowskich*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Humanistyczne”, 16 (2017), s. 415–432.
- Szymański Józef, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993.
- Szymański Józef, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2012.
- Tarnas-Tomczyk Agata, *Znaczenie herbów umieszczonych na pieczęci biskupa wrocławskiego Henryka z Wierzbnej. Przyczynek do genezy godła diecezji wrocławskiej*, [w:] *Viae historicae. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Mateusz Goliński, Stanisław Rosik, Wrocław 2001 (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2306, Historia 152), s. 100–118.
- Trafalski Grzegorz, *Treści i funkcje napisów w polu pieczęci parafialnych z XVIII–XIX wieku*, „Sfragističnij Šoričnik”, 6 (2016), s. 421–428.
- Trelińska Barbara, *Gotyckie pismo epigraficzne w Polsce*, Lublin 1991.
- Vahl Wolfhard, *Beschreibung und Auswertung mittelalterlicher Siegel*, „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde”, 42 (1996), s. 489–523.
- Vocabulaire international de la sigillographie*, red. Stefania Ricci Noe, Roma 1990.

- Walter Ewald, *Berichtigungen und Ergänzungen zur Entwicklung des Breslauer Erzbistumswappens*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”, 19 (1961), s. 102–164.
- Wiszewski Przemysław, *Badania nad średniowieczną sfragistyką Kościoła śląskiego*, [w:] *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Zenon Piech, Jan Pakulski, Jan Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 119–133.
- Wiszewski Przemysław, *Elementy natury na wizerunkach wybranych średniowiecznych pieczęci śląskich*, [w:] *Człowiek i przyroda w średniowieczu i we wczesnym okresie nowożytnym*, red. Wojciech Iwańczak, Krzysztof Bracha, Warszawa 2000, s. 73–88.
- Wiszewski Przemysław, *Francuskie lilie w herbie biskupstwa wrocławskiego. Przyczynek do sposobu recepcji wyobrażeń ikonograficznych w średniowieczu*, [w:] *Viae historicae. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Mateusz Goliński, Stanisław Rosik, Wrocław 2001 (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2306, Historia 152), s. 92–99.
- Wiszewski Przemysław, *Herb mało użyteczny. O słabości tradycji heraldycznej wybranych klasztorów żeńskich na Śląsku (XIII – 1. połowa XIX w.)*, [w:] *Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywy badań*, red. Krzysztof Skupieński, Anzelm Weiss, Warszawa 2004, s. 59–77.
- Wiszewski Przemysław, *Średniowieczna śląska pieczęć klasztorna jako środek przekazu informacji (XIII – 1. połowa XVI w.)*, [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zbiór studiów*, red. Piotr Dymmel, Lublin 1998, s. 11–29.
- Wiśniowski Eugeniusz, *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004 (Dzieje chrześcijaństwa Polski i Rzeczypospolitej Obojga Narodów, t. 2).
- Wójcik Marek L., *Dolny Śląsk w latach 1138–1326*, [w:] *Dolny Śląsk. Monografia historyczna*, red. Wojciech Wrzesiński, Wrocław 2006 (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2880), s. 55–104.
- Wójcik Marek L., *Heraldyka klasztorów cysterskich na Śląsku*, [w:] *Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywy badań*, red. Krzysztof Skupieński, Anzelm Weiss, Warszawa 2004, s. 43–58.
- Wójcik Marek L., *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1–2, Kraków–Wrocław 2018.
- Wójcik Marek L., *Pieczęć Ottona von Kittlitz. Osobliwy zabytek sfragistyki rycerskiej z końca XIV w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 65 (2010), 1, s. 3–20.
- Wójcik Marek L., *Śląskie baktriany. Próba interpretacji symboliki wielbłąda w heraldyce rycerstwa śląskiego na przykładzie czternastowiecznych pieczęci rodzin von Exau i von Grebelwitz*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne”, 3 (7) (2011), s. 66–76.
- Wójcik Marek L., *Średniowieczne pieczęcie rycerstwa śląskiego*, [w:] *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Zenon Piech, Jan Pakulski, Jan Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 251–284.
- Wójcik Marek L., *Zbiory sfragistyczne Archiwum Państwowego we Wrocławiu*, [w:] *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Zenon Piech, Wojciech Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 101–120.
- Wólkiewicz Ewa, *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie. Dzieje – organizacja – skład osobowy (1386–1477)*, Opole 2004.

- Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Zenon Piech, Wojciech Strzyżewski, Warszawa 2009.
- Żerelik Rościsław, *Dzieje Śląska do 1526 roku*, [w:] *Historia Śląska*, red. Marek Czapliński, Wrocław 2002 (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2364), s. 14–116.
- Żerelik Rościsław, *Kancelaria biskupów wrocławskich do 1301 roku*, Wrocław 1991 (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 1258, Historia 92).

INFORMACJE O AUTORCE

Jagna Rita Sobel – studentka historii w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Jej zainteresowania naukowe obejmują historię ziem polskich (w szczególności Śląska) w średniowieczu oraz nauki pomocnicze historii, w tym przede wszystkim sfragistykę. Obecnie prowadzi badania dotyczące średniowiecznych pieczęci proboszczów śląskich. Adres e-mail: 315680@uwr.edu.pl